De Vlaamse Oostfronters
Sociaal profiel en wervingsverloop, november 1941-augustus 1944

Kristof Carrein*

Om en bij de 10.000 Vlamingen trokken tijdens de Tweede Wereldoorlog het uniform van de *Waffen-SS* aan. Tijdens en na de oorlog werden ze gemeenzaam oostfronters genoemd, al speelde bij een deel van hen het element oostfront geen rol in hun persoonlijk engagement. Zowel hun motivering, hun sociale achtergrond als het wervingsverloop bleven tot nu toe, bij gebrek aan degelijk bronnenmateriaal, beperkt tot allerlei speculaties. Dankzij het opduiken in Rusland van verloren gewaande documenten, nl. een deel van het archief van het *Fürsorgeamt der Waffen-SS Flandern und Wallonien* [1], krijgt men een inzicht in de sociale en politieke antecedenten van de Oostfronters [2] en wordt het mogelijk de evolutie van de rekrutering vrij nauwkeurig in kaart te brengen.

I. Inleiding [3]

De werving voor de *Waffen-SS* begon in Vlaanderen vrijwel onmiddellijk na de capitulatie van het Belgisch leger in mei 1940. Met de verovering van België, Nederland, Noorwegen en Denemarken ontstonden voor Himmler immers nieuwe wervingsreservoirs voor zijn 'Germaanse' [4] *Waffen-SS*. Om die potentiële vrijwilligers naar de *Waffen-SS* te lokken stelde Himmler Gottlob Berger aan als chef van het nieuw opgerichte *SS-Ergänzungsamt* (belast met de werving voor de *Waffen-SS*) binnen het *SS-Hauptamt*. Berger vestigde onmiddellijk in de verschillende werfgebieden *Ergänzungstellen*. In de zomer van 1940 werd ook in Antwerpen een *Ergänzungstelle 'Nordwest'* ingericht. De eerste wervingsaffiches riepen de jonge Vlamingen op toe te treden tot de *SS-Standarte Westland*. De eerste vrijwilligers werden geworven toen René Lagrou in september 1940 een oproep deed voor de *Waffen-SS*. Lagrou was op dat moment leider van een andere SS-organisatie : de Algemene SS-Vlaanderen (ASSVL). De oprichting van de ASSVL betekende voor Berger ruimere wervingsmogelijkheden voor de *Waffen-SS*.

1 Het *Fürsorgeamt*, gevestigd te Antwerpen en later te Brussel, regelde de materiële en sociale ondersteuning van de vrijwilligers en hun familie. Als basis voor haar werking gebruikte ze lijsten van transporten naar de opleidingskampen van de *Waffen-SS* (vb. Sennheim), opgesteld door het *Ergänzungsamt*.

2 'Oostfronters' slaat in dit artikel enkel op de vrijwilligers van de *Waffen-SS* of het Vlaams Legioen en dus niet op de Oostfronters in het algemeen, waartoe ook leden van het NSKK of de OT behoorden.

3 Voor deze inleiding werd de literatuur gebruikt die op het eind van het artikel onder Bibliografie staat vermeld.

4 Het predikaat Germaans wordt ook binnen de internationale literatuur over de *Waffen-SS* aangehouden om het onderscheid duidelijk te maken tussen vrijwilligers die reeds vanaf het eerste ogenblik als wervingspotentieel voor de *SS* beschouwd werden (vanwege hun raszuiverheid) en die groepen die pas in de *Waffen-SS* toegelaten werden toen de druk van het Oostfront (in het voorjaar van 1943) zich volop liet gelden. Het gebruik ervan is vanzelfsprekend ontdaan van enige ideologische of racistische connotaties.

Toch lag het belang van de ASSVL niet zozeer in haar (para-)militair potentieel, maar vooral op het politieke vlak. Dat het militaire aspect voor de SS (mankracht voor de *Waffen-SS*) voorlopig op een tweede plaats kwam, bewijzen ondermeer de strenge keuringsvoorwaarden voor de *Westland*. Slechts 45 Vlamingen vertrokken in september 1940 naar de opleidingskazernes van de *Waffen-SS*. Ook de matige belangstelling voor het extreme collaboratiekarakter van de ASSVL was hier zeker niet vreemd aan. De ASSVL diende echter in de eerste plaats een politiek doel. Ze moest het gebrek aan een rechtstreekse vertegenwoordiger van Himmler in België, een *Höherer SS- und Polizeiführer*, helpen compenseren. Himmler wist heel goed dat het Militair Bestuur in België niet opgezet zou zijn met een organisatie die deels aan zijn controle ontsnapte. De ASSVL diende dan ook de politiek van de SS-leiding te voeren teneinde in Vlaanderen vaste grond onder de voeten te krijgen. Finaal kwam deze politiek neer op de *Anschluss* van Vlaanderen bij het Duitse Rijk. De toon van de collaboratiepolitiek van de ASSVL was daarmee gezet. Vlaanderen moest deel uitmaken van een grote Germaanse eenheid waarin geen plaats was voor regionale zelfstandigheid. In die zin vormde de ASSVL een (weinig afdoende) buffer tegen de betrachtingen van de grootste nationale partij in Vlaanderen op dat moment, het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV).

Het VNV had zich van meet af aan in de collaboratie geëngageerd. Via Duitse hulp en een Duitse overwinning hoopte men het politieke doel te bereiken : een nieuwe toekomst voor Vlaanderen in een nieuw geordend Europa. De militaire collaboratie was een logisch uitvloeisel van dit beleid. Toch duurde het tot 20 april 1941 vooraleer VNV-leider Staf De Clercq tot militaire collaboratie overging en de werving voor de *Waffen-SS* beval. Het was enkel de *Waffen-SS* die sinds april 1940 het recht had niet-Duitsers te werven [5]. De Clercq stond dus voor de keuze : geen militaire collaboratie of werving voor de *Waffen-SS* wiens SS-ideologie voor een groot deel onverzoenbaar was met de eigen partijpolitiek. Het is niet ondenkbaar dat Berger, om De Clercq te overtuigen, de valse belofte heeft gedaan dat de ASSVL ondergeschikt zou worden aan het VNV.

Het VNV zat immers gevangen in een opbodpolitiek met de ASSVL om de macht in Vlaanderen. Beide partijen waren tevens het verlengstuk geworden in de strijd tussen de verschillende geledingen van de bezettingsstructuur in België. Voor Reeder, chef van het militair bestuur, zal de infiltratie van de SS in Vlaanderen een reden zijn de banden met VNV, dat hij had afgestoten omwille van haar Diets standpunt, nauwer aan te halen. Het VNV had echter aan Reeder niets veel meer dan een politiek machteloze partner.

Begin april 1941 werd op initiatief van Himmler de *SS Freiwilligenstandarte Nordwest* opgericht. Deze eenheid zou bestaan uit Nederlandse en Vlaamse vrijwilligers. De oorlog met Rusland naderde en de *Waffen-SS* had nog altijd niet het gewenste aantal manschappen in haar rangen. Dit tekort poogde men te compenseren door de

5 Dat de *Wehrmacht* ook werving in *nordische Länder* zou toestaan werd pas op 2 juli 1941 bekend gemaakt.

- **De Oostfrontvrijwilligers jonger dan 20 jaar, waren sterk vertegenwoordigd. Vader en zoon bij het vertrek voor het Oostfront vanuit Antwerpen, 30 juni 1943.**
  (Foto SOMA-CEGES)

wervingsvoorwaarden voor de *Nordwest* te versoepelen. Maar van meer belang was het feit dat deze vrijwilligers formeel niet als SS-mannen beschouwd werden. Het moest het wantrouwen ten aanzien van de SS bij de verschillende West-Europese nationale partijen doen afnemen. Honderden volgelingen van het VNV engageerden zich na de oproep van hun leider in de *Waffen-SS* [6]. Tot aan de Duitse inval in Rusland dienden reeds 500 à 800 Vlamingen in de SS-eenheden *Westland* en *Nordwest* op een totaal van ongeveer 2000 West-Europese vrijwilligers. Voor de ASSVL, dat qua ledenaantal zeer laag scoorde, betekende deze werving een permanente ontvolking. Het VNV daarentegen speelde met haar werving nietsvermoedend in de kaart van de SS-leiding. Voor deze laatste betekenden deze vrijwilligers louter SS-vrijwilligers die de SS-ideeën zouden uitdragen. De Vlaamse vrijwilligers moesten tot bewuste Duitsers en Germanen gekneed worden. Meer nog, ze zouden een politiek geïndoctrineerd kader vormen dat de Groot-Germaanse gedachte en de nationaal-socialistische zaak zou uitdragen. Ook bij de oprichting van het Vlaams Legioen stapte de SS niet van deze voornemens af.

Na de inval in Rusland werden overal in Europa (waar de nazi-ideologie het toeliet) nationale legioenen opgericht teneinde het ‘Rode Gevaar’ te bezweren [7]. Het voorstel tot oprichting van een Vlaams Legioen (8 juli 1941) werd in VNV-kringen enthousiast onthaald. Dit was niet zo verwonderlijk. Het idee van een Vlaams nationaal leger dat ten strijde trok tegen het bolsjewisme entte zich op een mentaliteit en een politiek-ideologische constellatie zoals die zich voor de oorlog reeds had ontwikkeld. Zo is de verstrengeling in Vlaanderen tussen katholicisme en anti-communisme zeker een voedingsbodem geweest voor de Duitse propaganda (bv. het kruistochtideaal). Ook het communautaire aspect speelde een rol. Aan een ‘Belgisch’ Legioen werd op geen enkel ogenblik gedacht. De verwachtingen binnen VNV-kringen waren dan ook hoog gespannen. Het Vlaams Legioen zou een zelfstandig leger worden, met Vlaamse officieren, een Vlaamse commandotaal, enz... De ontnuchtering volgde spoedig. De ontgoochelingen op het thuisfront en vernederingen in de opleidingskazernes stapelden zich op. De SS hield in niets rekening met de Vlaamse verzuchtingen.

Bovendien verloor het VNV in Vlaanderen stilaan politiek terrein in het voordeel van de Duitsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap (DeVlag). Geruggesteund door haar machtige broodheer de SS bespeelde de DeVlag de opbodpolitiek. Tussen het VNV en de DeVlag-SS liepen de confrontaties bij momenten hoog op. Op 13 maart 1943 kwam het zelfs zo ver dat er twee gescheiden contingenten vrijwilligers naar de opleidingskampen vertrokken. Deze politieke polarisering namen de vrijwilligers ongetwijfeld

6 Op 20 april 1941 beval De Clercq wel de werving voor de *Waffen-SS*, maar dan voor de *Westland*. Mogelijk was hij nog niet op de hoogte van de oprichting van de *Nordwest*.

7 Himmler was op dat ogenblik enkel geïnteresseerd in zijn Germaanse legioenen. Het idee van nationale legioenen ondersteunde hij enkel om mankracht van de nationalistische partijen in de Germaanse landen af te snoepen. De vorming van andere, niet-Germaanse legioenen, zoals het Waals Legioen, gebeurde binnen het kader van de *Wehrmacht*.

mee naar de opleidingskampen. Het leidde er tot ernstige spanningen. Medio 1943 kwamen die tot een uitbarsting toen de SS haar ware bedoelingen kenbaar maakte. De Germaanse legioenen werden afgeschaft, waarmee voor de nationale partijen die ermee verbonden waren een eind kwam aan hun particularistisch streven. Op 17 mei 1943 werd het Vlaams Legioen de *SS-Sturmbrigade Langemarck*. De manschappen van het Vlaams Legioen werden dus ingelijfd in een zuivere *Waffen-SS* eenheid. Sommige VNV-gezinde vrijwilligers onder hen, beter bekend onder de naam 'Rebellen', weigerden voor deze eenheid de SS-eed af te leggen.

Na de ontbinding van het Vlaams Legioen besliste Hendrik Elias, opvolger van Staf De Clercq, de werving voor de *Waffen-SS* stop te zetten. Hij trok zich echter niet zonder meer terug uit de militaire collaboratie, vanwege het opbod met de DeVlag-SS. Na Elias' beslissing werd geworven voor de *Kriegsmarine* en ging de werving voor het *National-sozialistisches Kraftfahrkorps* (NSKK) en de *Organisation Todt* (OT) gewoon verder. Bovendien werd de werfstop voor de *Waffen-SS* niet onmiddellijk en dubbelzinnig aan de achterban meegedeeld. Verder in dit artikel wordt nagegaan wat dit politiek debacle betekende voor de toestroom van Vlaamse vrijwilligers in de *Waffen-SS*.

De VNV-trein bleef na de stopzetting van de werving door Elias gewoon op Duitse sporen verder rijden en kon alleen maar toezien hoe de DeVlag tijdens het laatste bezettingsjaar voortdurend aan belang won. De stemming onder de bevolking werd ondertussen grimmiger. Vlaamse Oostfrontvrijwilligers met verlof werden aangevallen of op straat doodgeschoten. Toch bleven jonge Vlamingen zich voor dienst aan het Oosftront melden. Tot september 1944 meldden zich 6400 Vlamingen voor de *Waffen-SS* of het Vlaams Legioen. Ongeveer 1000 onder hen sneuvelden. Ook na de bevrijding van België werd er nog zeer intensief geworven voor de *Waffen-SS*. Op 12 september 1944 werd in Duitsland de *12.SS-Freiwilligen Grenadier Division* opgericht. De Vlaamse Landsleiding, de embryonale regering van Vlaamse collaborateurs in Duitsland, verschafte door haar inspanningen grotendeels de manschappen voor deze divisie. Aangenomen wordt dat vanaf september 1944 tot aan de Duitse overgave zich nog ongeveer 4.000 Vlamingen gemeld hebben. Dat brengt het totaal aantal Vlamingen in de *Waffen-SS* of het Vlaams Legioen (niet de Oostfronters zonder meer) op ongeveer 10.000.

Na de oorlog stonden de meeste Oostfronters voor militaire rechtbanken in België terecht. Vooral diegenen die in de *Waffen-SS* hadden gediend kregen zware straffen. Enkele Oostfronters die kort na de bevrijding waren gearresteerd werden ook effectief geëxecuteerd. De anderen kregen straffen gaande van 15 jaar tot levenslang, al kwamen de meesten na 5 jaar terug op vrije voeten. Sommige Oostfronters verenigden zich na de oorlog. Deze vriendenkringen situeren zich ondubbelzinning in het Vlaams-nationale kamp. Sommigen sloten zich bij hen aan uit verbittering of solidariteit, gegroeid tijdens of na de repressie. Het Sint-Maartensfonds is de bekendste organisatie van vooral oud-*Waffen-SS*'ers. De organisatie schreef ook haar eigen geschiedenis. Deze historiografie vertoont nogal wat apologetische trekken. De noodzaak tot legitimering en zelfverde-

diging is een constante in al haar publicaties. Niettemin groeide mede hierdoor een zeker begrip voor de Oostfronters in Vlaamsgezinde milieus.

II. Het profiel van de Vlaamse Oostfronter en het ontbreken van een sociologisch perspectief

Uit de inleiding werd duidelijk dat het politieke aspect niet weg te denken is uit de geschiedenis van de Oostfrontersbeweging. Toch mag deze politisering niet determinerend zijn in de historiografie over de Oostfronters. De werving door het VNV en de DeVlag/ASSVL heeft zeer zeker een bepalende rol gespeeld in de Oostfrontersbeweging, maar ook onbewuste beweegredenen konden centraal staan in de dienstname voor de *Waffen-SS* of het Vlaams Legioen. Daarom dienen ook de sociale achtergronden van deze tak van de militaire collaboratie onderzocht te worden teneinde het beeld over de Vlaamse Oostfronter compleet te maken.

In de nationale, wetenschappelijke literatuur over de Oostfronters ontbreekt echter een sociologisch perspectief. Enkel W. Massin ondernam een poging tot een sociale analyse in zijn studie over de Limburgse vrijwilligers in het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS*[8]. Gewapend met ongeveer 530 dossiers uit het archief van het Krijgsauditoraat slaagt Massin in het opstellen van een sociaal profiel van de Limburgse Oostfronter. De auteur komt tot volgende conclusies. De gemiddelde leeftijd van de Oostfronters lag tussen 22 jaar en 4 maanden en 23 jaar en 1 maand, behalve bij de eerste lichtingen van het Vlaams Legioen, waar die op 26 jaar en 6 maanden lag. VNV-vrijwilligers waren tot aan de bevrijding van België goed voor meer dan 30 % van de vrijwilligers. Bijna een vierde, namelijk 22 %, waren 'partijlozen', zonder enige politieke binding. De mijnstreken leverden het grootst aantal vrijwilligers (ruim 65 %), waarvan het merendeel uit het Genkse afkomstig was. Daardoor stijgt het aantal mijnwerkers ver uit boven de andere sociale groepen. Bedienden en aanverwante beroepen (onderwijzers, verplegers,...) enerzijds en studenten en pas afgestudeerden anderzijds leverden een minieme bijdrage. Tenslotte was 70 % van de Limburgse vrijwilligers niet gehuwd.

Hoe waardevol de studie van W. Massin ook moge zijn, het profiel van de Vlaams Oostfronter is ermee niet gekend. We kunnen de Limburgse gegevens immers niet naar een Vlaamse context extrapoleren. De socio-professionele samenstelling van Vlaanderen tijdens de tweede wereldoorlog is daarvoor te heterogeen. Zo woog de mijnbouw veel zwaarder door in Limburg en lag het aantal universiteitsstudenten er beduidend lager dan in de andere provincies. Studies over de andere provincies die een vergelijkend onderzoek zouden mogelijk maken ontbreken tot hiertoe.

8 W. Massin, *Limburgers in het Vlaams Legioen en de Waffen-SS*, Kortessem, 1991.

Valt uit de beeldvorming die zich na de tweede wereldoorlog over de Oostfronters vormde iets te leren over hun sociologisch profiel ? Weinig, de beeldvorming dient zich eerder aan op het vlak van de motivatie van de Oostfronter en zijn wedervaren aan het front zelf. Zo is in katholieke, Vlaamsgezinde kringen het overheersende cliché dat van de idealistische Oostfrontstrijder die 'Voor outer en heerd' het bolsjewisme bestreed, die misleid en bedrogen werd door de bezetter en vervolgens ongenadig gestraft werd door een hardvochtige Belgische overheid [9]. Bij Maurice De Wilde bijvoorbeeld vinden we weinig gegevens over het sociaal profiel van de Oostfronter. Over het katholicisme en het idealisme van de Oostfronter des te meer [10].

Gezien de lacunes in de literatuur en sociale aspecten in de beeldvorming kan het nuttig zijn te kijken naar wat de verschillende belangengroepen tijdens de gebeurtenissen zelf en erna over de Oostfronters berichten. Het aanbod is hier echter niet veel groter. Bovendien is iedere keuze hierin zeer selectief. We beperken ons dan ook tot enkele boutades die naar ons gevoel de algemene toon lijken weer te geven.

Allereerst is er het Sint-Maartensfonds (cfr. *supra*) dat in het maandblad *Berkenkruis* sedert 1958 op zijn eigen geschiedenis terugkijkt. Na een eerste prospectie van het maandblad bleek reeds dat er bijzonder weinig aanduidingen te vinden waren over hoe de oud-Oostfronters tegen hun eigen sociale achtergronden aankeken. Voor de organisatie speelt dit aspect duidelijk geen enkele rol. Deze houding kadert binnen hun beeld van eenheid binnen de rangen. Politieke gezindheid, sociologische achtergronden speelden geen enkele rol aan het front of in de kazernes. Binnen deze monolitische voorstelling maakt het niet uit waar de vrijwilligers vandaan kwamen of wat ze vóór hun dienstname deden. Het volgende citaat kan dit verduidelijken : "Spontaan bood zich de elite van onze jeugd aan om met de wapens het bedreigde Europa en hare tweeduizendjarige kultuur en beschaving te redden. Student naast boer. Arbeider naast geleerde. Bediende naast zeeman (...) Katholieken naast oud-kommunisten, Dinaso's naast VNV'ers en Rexisten (...)" [11]. Of nog : "Bij ons heeft kameraden de betekenis van een volksverbonden samenhorigheid van mensen uit verschillende ekonomisch-sterke bevolkingslagen, zonder onderscheid of zij nijveraar, handelaar, bediende of handarbeider zijn" [12].

Ook in de retoriek van de verschillende collaboratiebewegingen voor de strijd aan het Oostfront vindt men weinig bruikbaars. Naar alle lagen van de bevolking werd een gerichte propaganda gevoerd. Arbeiders werden gewezen op de gevaren van het bol-

9 B. De Wever, "'Idealistische Oostfrontstrijders' en 'flaminboches'. De collaboratie in België : onverwerkt verleden ?", in *Maandblad voor geschiedenis en archeologie*, 1994 (29) 3/4, p. 139.

10 M. De Wilde, *De kollaboratie (1)*, Antwerpen/Amsterdam, 1985 (*België in de tweede wereldoorlog*, 5); Id., *De Nieuwe Orde*, aflevering 4 : *Orde en Staat*, toevoeging : *Kerk en Oostfront*, BRT-uitzending, 4.I.1983.

11 *Berkenkruis*, 1972 (IXX) nr. 9.

12 *Berkenkruis*, 1973 (XX) nr. 10.

Huldebetoon ter nagedachtenis van de gesneuvelde Reimond Tollenaere, Roeselare, 7 februari 1942. (Foto SOMA-CEGES)

sjewisme waarin joodse heersers de arbeiders onder de knoet houden. Boeren werden gepaaid met de belofte van een boerderij in het Oosten na vier jaar dienst. Enkel uit de propagandateksten naar studenten toe kan men afleiden dat weinigen onder hen zich geroepen voelden dienst te nemen. Ook Staf De Clercq klaagde over het tekort aan studenten : "Het heeft mij getroffen dat ik onder de kameraden van het Vlaams Legioen zo weinig hoogstudenten gevonden heb" [13]. Zelfs het *SS-Hauptamt* trachtte de studenten te motiveren door hen financiële voordelen te bieden. De *SS-man* (het maandblad van de ASSVL) van 1.7.1942 verwoordde het als volgt : "Sedert vele maanden staan nu in de rijen van de eenvoudige soldaten ook studenten uit Vlaanderen (...) Zij hebben afstand gedaan van hun studies en misschien van de hele, door hen reeds afgebakende studie. In erkentelijkheid voor dit offer heeft (...) het 'Fürsorge- und Versorgungsamt der Waffen-SS' besloten dat speciale maatregelen getroffen zullen worden ten aanzien van de Vlaamse studenten in de Waffen-SS en het Vlaams Legioen".

13 B. De Wever, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen-SS*, Tielt, 1984, p. 81.

Aansluitend bij dit citaat kunnen we als laatste voorbeeld het *Fürsorge- und Versorgungsamt der Waffen-SS Flandern und Wallonien* (FA) vermelden. In een volgend deel gaan we wat nader in op de bevoegdheden van dit FA en het belang van haar archief voor dit artikel. Binnen de context van deze paragraaf weerhouden we enkel twee citaten van de leider van dat FA die wat meer informatie kunnen toevoegen aan de sociale kijk op de Oostfronters. Op 25.2.1942 schrijft de leider van het FA, *Fürsorgeführer* Gutjahr, aan zijn oversten in Berlijn : "*Nach den von mir angestellten Beobachtungen dürfte nur ein verhältnismässig geringer Teil der Geworbenen aus restloser Begeisterung für den Kampf gegen den Bolschewismus ins Feld ziehen. Für den weitaus überwiegenden Teil ist die Anwerbung eine ausgesprochene Magen- und Geldfragen*" [14]. En daarbij aansluitend : "*Durch die von mir vorgeschlagenen Massnahmen sollen einerseits gerade die Familien mit sehr geringen Einkommen -* ***die weitaus die Masse der geworbenen stellen****- und anderseits die kinderreichen Familien der Geworbenen eine bevorzugte Behandlung erfahren*" [15].

Voor Gutjahr is dienstname voor het Oostfront dus verre van een door idealisme ingegeven daad. Deze citaten staan echter niet helemaal vrij van de belangen die Gutjahr op dat moment te verdedigen had. De werving voor de *Waffen-SS* in Vlaanderen zat in deze periode terug aan de grond. Alle middelen, ook een verkeerde voorstelling van de redenen tot dienstname, waren goed om zijn bureau van de nodige werkingstoelagen te voorzien en zichzelf voor overplaatsing (in het ergste geval naar het Oostfront) te behoeden. Zijn sociale kijk op de vrijwilligers laat zich dan ook raden. Als dienstname voor het Oostfront een economisch engagement is, dan is het voor hem logisch dat het merendeel van de vrijwilligers slechts over een laag inkomen beschikte.

We kunnen hieruit besluiten dat in de nationale literatuur zeer weinig geschreven is over het sociaal statuut van de Oostfronters. Ook de verschillende belangengroepen die in de werving voor het Oostfront actief waren vertellen ons hier weinig over. Vooral de klacht over het gebrek aan studenten kunnen we weerhouden en het feit dat volgens het FA het merendeel van de vrijwilligers blijkbaar uit economische motieven zijn heil zocht in de *Waffen-SS*. Dit zou dan moeten verklaren waarom vooral vrijwilligers met lage lonen zich engageerden.

Hieronder toetsen we beide stellingen aan onze eigen onderzoeksresultaten. Die resultaten zijn gebaseerd op een analyse van bronnen uit het archief van het FA. Uit datzelfde fonds kwamen de bronnen om het wervingsverloop van de Vlaamse Oostfronters te reconstrueren. Voor een beter begrip van wat volgt, lichten we daarom kort het belang van deze archiefvormer op het toneel van de militaire collaboratie in Vlaanderen toe.

14 SOMA, *Füoff* en FVW-SS : 1372/3/941, *Dienststelle Feldpostnummer 39547 and das HFVA-SS, betr : Richtlinien für Familien-und Angehörigenunterhalt, 25.2.1942, O.U.*

15 *Ibidem.*

III. Het Fürsorgeamt der Waffen-SS Flandern und Wallonien *(FA) en zijn bronnen : een korte situering* [16]

Het FA was in de eerste plaats een SS-orgaan en werkte daarom nauw samen met het *Ergänzungsamt* en de *Dienststelle Kammerhofer*, de latere *Dienststelle Jungclaus*, het zenuwcentrum van de SS in Vlaanderen. De plaats van het FA binnen het SS-complex zorgde echter voor moeilijkheden tussen de verschillende diensten. Het FA ontving namelijk rechtstreeks zijn orders van het *Hauptfürsorge- und Versorgungsamt* (HFVA-SS) te Berlijn. Dit bureau stond niet onder het *SS-Hauptamt* van Gottlob Berger (zoals bv. de niet-Duitse *Ergänzungstellen*). Het gevolg was dat de *Fürsorge* [17] aan de gretige handen van Berger ontglipte. De competentiestrijd die tussen Berger en het HFVA-SS zou gevoerd worden, kwam de werking van het FA niet ten goede. Het FA was namelijk in grote mate afhankelijk van het *Ergänzungsamt* (cfr *infra*), onder bevel van Berger, om haar werkzaamheden optimaal te kunnen uitvoeren. Berger zal zelfs de samenwerking tussen het FA en het *Ergänzungsamt* spaak laten lopen, om zo het HFVA-SS in de ogen van Himmler als incompetent te doen overkomen. In die zin laat ook de geschiedenis van het FA (op de SS-kaart slechts een nietige stip) zien dat onderlinge rivaliteit en samenzweringen inherent waren aan het nazi-systeem.

Praktisch gezien was het FA een ambtelijke, militaire dienst die in hoofdzaak de materiële en sociale ondersteuning van de *Waffen-SS*-vrijwilligers en hun familie regelde. Daartoe beschikte de dienst over zeven afdelingen. Een kort overzicht hiervan schetst meteen een goed beeld van het arbeidsgebied van het FA. Vooreerst was er de *Abteilung Aufnahme*. *Aufnahme* duidde in het bijzonder op het verzamelen van de verschillende documenten waarover het FA diende te beschikken om een aanvraag tot ondersteuning op gepaste wijze te kunnen behandelen. Tot die documenten behoorden o.a. een uittreksel uit het bevolkingsregister, loonbewijzen, huishuurdocumenten, enz... Het uitrekenen van de bedragen ter ondersteuning gebeurde door de *Abteilung Berechnung*. Het uitbetalen gebeurde door de *Abteilung Verwaltung*, die tevens de begroting van de dienst opmaakte.

16 Een beknopte, algemene instellingsgeschiedenis van het *Fürsorgeamt* in : K. Carrein, *Vlamingen in de Waffen-SS en het Vlaams Legioen. Een sociografie*, Gent, 1998, p. 40-89. Het archief van het FA werd recent ontdekt door vorsers van het SOMA in het zogenaamde Osoby-archief te Moskou. Deze 'collectie' bestaat uit een enorme oorlogsbuit die door het Rode Leger op het einde van de tweede wereldoorlog uit Duitsland werd weggesleept. Dit Osoby-archief (letterlijk : speciaal archief) stond ter beschikking van de inlichtingendiensten in de voormalige Sovjet-Unie. Na de regimewissel belandden kopies van het archief in het SOMA. Veel van het oorspronkelijk archiefmateriaal is echter verloren gegaan of bevindt zich nog in Rusland. Wat restte aan bronnen kon niettemin als basis dienen voor ons onderzoek.

17 In het Nederlands beschikken we hiervoor niet over een adequate vertaling. Toch is ook de Duitse term niet helemaal correct. Het geheel omvatte *Fürsorge* en *Versorgung*. De bovengenoemde benaming was echter toenertijd meer gangbaar. *Versorgung* duidde in het bijzonder op de zorg voor oorlogsslachtoffers, *Fürsorge* op de bijkomende financiële en sociale steun. Men vatte dit geheel samen onder de term *Fürsorge*.

De twee grootste afdelingen binnen het FA waren de diensten *Fürsorge* en *Versorgung*. De activiteiten van deze afdelingen tonen aan dat het FA zijn best deed om de vrijwilligers en hun familieleden (niet alleen geldelijk) te ondersteunen na hun keuze voor de *Waffen-SS*. Zij sprongen bijlange niet zo stroef om met de Vlamingen als bijvoorbeeld de instructeurs in de opleidingskampen. De *Abteilung Fürsorge* diende ondermeer familieden van vrijwilligers in het dagelijks leven bij te staan en te beschermen (huurperikelen, familietwisten,...), vrijstelling van arbeidsverplichting en werkzekerheid van teruggekeerde vrijwilligers te bepleiten, de ziekenzorg te organiseren, familieleden op rustkuur naar Ruhpolding te zenden, enz... De *Abteilung Versorgung* hield zich bezig met alles wat het overlijden of gewond raken van een vrijwilliger met zich meebracht.

Hierin werd het FA bijgestaan door enkele nationale organisaties die partijgebonden waren, zoals VOJO (Voor Onze Jongens aan het Oostfront), het Vlaams Voorzorgscomité, *Honneur Légionnaire*, enz... Praktische zaken, zoals levensmiddelenbedelingen of uitreiken van voedselbonnen, werden aan deze organisaties toevertrouwd. Indien de familieleden over bepaalde zaken mondeling advies wensten, dan konden ze zich tot de *Abteilung Angehörigenunterhalt* wenden.

Parade bij het vertrek van Oostfrontvrijwilligers voor het Gravensteen te Gent, 31 juli 1943. (Foto SOMA-CEGES)

Het in kaart brengen van alle vrijwilligers tenslotte, was de taak van de *Abteilung Registratur*. Het hulpmiddel hiervoor waren de transportlijsten naar de opleidingskampen opgesteld door het *Ergänzungsamt* (cfr *infra*) [18]. Tevens hield deze afdeling nauwkeurige statistieken bij over het aantal vrijwilligers op maand- en jaarbasis. De verwerking van deze statistieken toonde aan dat zich ongeveer 6.400 Vlamingen voor september 1944 in de *Waffen-SS* lieten inschrijven. Dit getal wijkt niet spectaculair af van wat reeds in de wetenschappelijke literatuur werd aanvaard [19].

In september 1944 nam het FA de wijk naar Bergisch-Gladbach, waar de meeste diensten die van de *HSSPF Belgien und NordFrankreich* afhingen zich verzamelden [20]. Daarna werd op de Lüneburger Heide, waar het gros van de uitgeweken Vlamingen zich gevestigd had, gepoogd opnieuw de *Fürsorge* van start te laten gaan. Uitbetalingen aan familieleden poogde men zo goed en zo kwaad als dat ging over te dragen aan de burgemeesters in de verschillende *Gauen*. Ook de *Fürsorgekommandos* die in Duitsland bestonden werden ten behoeve van de SS-families ingeschakeld. Men faalde echter in het uitbouwen van een goed bestaan voor de vluchtelingen. Die taak zou uiteindelijk toevertrouwd worden aan de Vlaamse Landleiding.

Hoe klein zijn rol op het politieke toneel ook geweest is, het FA bleek uiteindelijk een bevoorrechte getuige van de werving voor het Oostfront in Vlaanderen. Door zijn nauwe samenwerking met het *Ergänzungsamt* slaagde het erin iedere vrijwilliger die zich in Vlaanderen voor de *Waffen-SS* meldde tenminste bij naam te kennen. De statistische verwerking van deze lijsten liet ons toe het maandelijks wervingsverloop van de vrijwilligers te reconstrueren (cfr *infra*).

De dossiers (*Fürsorgeakten*) die aan de hand van deze transportlijsten over de vrijwilligers op het FA werden aangelegd moeten een schat aan sociologische informatie bevat hebben. Geen enkele van die dossiers bevindt zich momenteel in het archief van het SOMA. Misschien zijn nog enkele bewaard gebleven in het Osoby-archief in Moskou, maar meer waarschijnlijk is dat alle dossiers door de Duitsers zelf vernietigd zijn [21].

18 De boycot van Berger vertaalde zich ondermeer door het laattijdig doorspelen van de transportlijsten aan het FA. Soms lieten die tot tien weken na het vertrek op zich wachten.

19 B. De Wever, *Oostfronters…*, *passim.*

20 W. Meyers, "De Vlaamse Landsleiding, een emigrantenregering in Duitsland na september 1944 ?", in *Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog*, 1972, nr. 2, p. 34 (voetnoten 3 en 25).

21 Een ooggetuige die de vlucht naar Duitsland met het personeel van het FA meemaakte vertelde ons hoe grote stukken van het archief nabij Hasselt verbrand werden. Meer dan waarschijnlijk ging het hierbij om de *Fürsorgeakten* die als bezwarende informatie konden gebruikt worden.

Wat het sociale luik betreft zijn we dus noodgedwongen aangewezen op de transportlijsten en gegevens die uitgewisseld werden tussen de opleidingskampen en het *Ergänzungsamt* en vervolgens tussen het *Ergänzungsamt* en het FA. Deze bronnen bieden het grote voordeel dat ze tijdens de gebeurtenissen zelf ontstaan zijn. Na de oorlog ging bijvoorbeeld niet iedere *Waffen-SS*-vrijwilliger terug naar zijn woonplaats onder meer uit schrik voor represailles of oefende hij zijn beroep van voor de oorlog nog uit. Die migraties komen in onze bron niet voor. Deze beperkingen zijn wel eigen aan bronnen afkomstig van het Krijgsauditoraat en het *Belgisch Staatsblad*.

Standaardgegevens op de lijsten zijn : naam en voornaam van de vrijwilliger, leeftijd, woonplaats, datum van inlijving in de *Waffen-SS* en politieke strekking. Soms zijn de gegevens moeilijk leesbaar of komen ze gewoon niet op de lijsten voor. Na de zomer van 1943 bijvoorbeeld zijn er nog weinig lijsten die ook de politieke strekking van de vrijwilliger vermelden. Het weergeven van het beroep van de vrijwilliger was eerder uitzondering dan regel. Gegevens over geloof en opleiding komen helemaal niet voor.

Al deze gegevens werden samengebracht in een databank. De vrijwilligers die zich in Duitsland aanmeldden komen in de databank niet voor (vrijwilligers met een woonplaats in Duitsland soms wel). Dit betekent dat onze databank enkel geldt voor die groep vrijwilligers die zich in Vlaanderen bij de *Waffen-SS* heeft aangesloten. Dit waren in totaal ongeveer 5000 Vlamingen. Voor die groep hebben we een databank samengesteld van 3262 records gaande van november 1941 tot augustus 1944. Dit betekent dus meer dan de helft en zodoende een meer dan valabele steekproef.

Het tekort in de databank komt doordat de transportlijsten pas in het archief aanwezig zijn vanaf november 1941. Dit betekent dat over de eerste lichtingen voor de *Westland*, *Nordwest* en het Vlaams Legioen geen gegevens bekend zijn. Samen vormen zij een groep van ongeveer 1500 man die zo aan onze sociale analyse ontsnapt. Het is onze overtuiging dat de sociale gegevens van deze groep vrijwilligers, indien ze gekend waren, onze onderzoeksresultaten niet wezenlijk zouden veranderen. Met uitzondering misschien van de politieke achtergrond. De eerste lichtingen voor het Vlaams Legioen zullen wellicht sterk VNV-gekleurd geweest zijn vanwege de ijver die het VNV toen aan de dag legde. In Limburg bleek dit alvast het geval. Bovendien lag de gemiddelde leeftijd bij die eerste lichtingen voor het Vlaams Legioen een stuk hoger dan in de andere periodes. De gemiddelde leefijd lag toen rond de 26 jaar, wat waarschijnlijk te verklaren valt door het enthousiasme dat de oprichting van het Legioen bij de VNV-top teweeg bracht [22].

22 W. Massin, *op.cit.*, p. 200.

IV. Vlamingen in de Waffen-SS *en het Vlaams Legioen : achtergronden* [23]

Leeftijdsstructuur

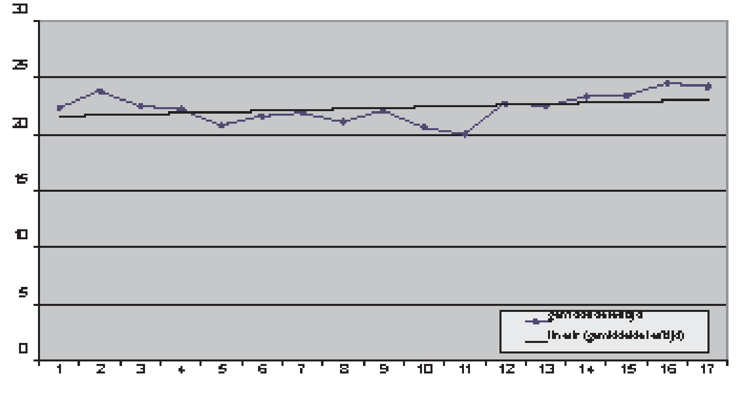
Op basis van de geboortedata op de transportlijsten en de datum van inlijving konden we de leeftijd van de vrijwilliger achterhalen op het moment dat hij dienst nam in de *Waffen-SS* of het Vlaams Legioen. In absolute cijfers gaf dit het volgende resultaat.

-20	20-24	25-29	30-34	35-39	40 en +
1027 (33,3 %)	1312 (42,6 %)	345 (11,2 %)	234 (7,6 %)	112 (3,6 %)	51 (1,7 %)

Het aandeel van de categorie 20-24 is het grootst. Ook de -20-jarigen zijn sterk vertegenwoordigd. Deze cijfers liggen hoger dan bijvoorbeeld die in de studie van L. Huyse; hier zou 57 % van de militaire collaborateurs op het einde van de oorlog ten hoogste 24 jaar oud zijn geweest. 25 % lag in de leeftijdscategorie 25-35 jaar. Het gaat hier echter niet alleen om cijfers over de *Waffen-SS*, als wel over het hele veld van de militaire collaboratie [24].

Om deze cijfers toch in een zeker perspectief te plaatsen, berekenden we de gemiddelde leeftijden telkens over een periode van 2 maanden. In Duitsland werden op het einde van de oorlog de tekorten in de *Wehrmacht* soms aangevuld met piepjonge rekruten. Was er ook in Vlaanderen van zo'n paniekreactie sprake ? De leeftijdscurve zou dan een verjonging in de leeftijd van de vrijwilligers moeten tonen.

Figuur 1 : Gemiddelde leeftijd bij aanmelding (nov 1941-aug 1944, 1= 2 maanden)

uit : K. Carrein, *Vlamingen in de Waffen-SS en het Vlaams Legioen. Een sociografie*, Gent, 1998, p. 148

23 Gebaseerd op transportlijsten (en statistieken) uit : SOMA, *Füoff* en FVW-SS,1372/3/1025, 1372/3/1094, 1372/3/1090, 1372/3/1095, 1372/3/1097, 1372/3/1102, 1372/3/1106, 1372/3/107.

24 L. Huyse & S. D' Hondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991, p. 211.

De leeftijd van de vrijwilligers blijft nagenoeg constant gedurende het verloop van de oorlog (met uitzondering van de periode voor november 1941); het algemeen gemiddelde bedraagt 22.7 jaar. De trendlijn laat een lichte stijging in de leeftijden zien. We hechten hier niet zo'n groot belang aan vermits de stijging relatief klein is. Toch weerlegt dit de beeldvorming die naar analogie met de situatie in Duitsland zou kunnen ontstaan. Dat ook de *Waffen-SS* in de jongste leeftijdscategorie meer 'mankracht' trachtte te vinden, staat wel vast. Zo werd in de laatste maanden van de bezetting de leeftijd voor dienstname in de *Waffen-SS* teruggebracht tot 16 jaar [25]. Ook in de *Hitlerjugend* (HJ), die onmiskenbaar een springplank naar de *Waffen-SS* was, werd ijverig geronseld. Blijkens bovenstaande gegevens had dit toch geen verjonging bij de vrijwilligers tot gevolg. Op de Lüneburger Heide werd wel nog een HJ-bataljon gevormd en kwamen alsnog zeer jonge vrijwilligers in de *Waffen-SS* terecht, maar deze zaken vallen buiten het tijdsbestek van de grafiek. De leeftijdscurven voor de Fabriekswacht en de Vlaamse Wacht laten wel een verjonging bij de vrijwilligers zien [26].

De hoogste gemiddelde leeftijd in onze grafiek ligt in een periode (voorjaar 1942) waarin er opnieuw een sterke wervingspropaganda vanwege het VNV gevoerd werd. Het sneuvelen van Tollenaere en de herdenkingen zullen misschien een ouder publiek gemotiveerd hebben, net zoals dat bij de begindagen van het Legioen in Limburg het geval was (cfr. *supra*).

De leeftijdscategorieën minder dan 20 jaar en 20-24 jaar vormen in alle periodes de doorslaggevende factor. De gemiddelde leeftijd stijgt zelfs nergens boven de 25 jaar uit. We kunnen ons dan ook de vraag stellen in hoeverre er een doorstroming van jeugdbewegingen naar de *Waffen-SS* is geweest. Dit zou echter een onderzoek vereisen bij individuele, jeugdige collaborateurs naar de jeugdorganisatie waarvan zij voorheen lid waren geweest en een onderzoek naar de houding van de verschillende jeugdorganisaties tegenover elkaar en tegenover de bezetter. Aan beide eisen konden wij met onze gegevens niet voldoen. We zullen hieronder wel het aandeel van de belangrijkste collaborerende jeugdbewegingen, namelijk de NSJV en de HJ in het aantal vrijwilligers duiden [27]. We kunnen in dit verband wijzen op de bevindingen van G. Janssens, namelijk dat de HJ in Vlaanderen eigenlijk niet veel voorstelde en in feite nooit meer geweest is dan een anti-NSJV-instrument dat volledig door de *Reichsjugendführung* werd gecontroleerd [28].

25 B. De Wever, *Oostfronters…*, p. 128.

26 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade. Christiaan Turcksin en zijn paramilitaire formaties*, Gent, 1990; L. Van Daele, *De Vlaamse Wacht, juni 1941-september 1944. Bijdrage tot de geschiedenis van de militaire collaboratie*, Gent, 1986.

27 We zijn ons daarbij wel bewust van het feit dat die stempel niet zomaar op de NSJV kan gezet worden. Binnen de NSJV groeide namelijk een groep die zich kritisch opstelde tegen de politiek van het VNV en vanaf juni 1942 was er reeds een Dietse reflex in de beweging merkbaar (B. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en nieuwe orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994, *passim*).

28 G. Janssens, "De Hitler-jeugd Vlaanderen", in *Spiegel Historiael*, 1983 (II), *passim.*

Regionale spreiding

Lager dan het provinciaal niveau interesseerde ons vooral de vraag naar het aandeel van stad en platteland in de militaire collaboratie. We vatten daarom de cijfergegevens voor de arrondissementen samen.

A = geordend per provincie en arrondissement
B = aantal Vlamingen in de *Waffen-SS* en Vlaams Legioen (aangemeld in Vlaanderen tussen november 1941 en augustus 1944) per arrondissement, in absolute cijfers.
C = mannelijke bevolking per arrondissement per 31.12.1940
D = aantal Vlamingen in de *Waffen-SS* en Vlaams Legioen (aangemeld in Vlaanderen tussen november 1941 en augustus 1944) per arrondissement, in relatieve cijfers (% t.o.v. de mannelijke bevolking per arrondissement).

A	B	C	D
Provincie Antwerpen	892	642.419	**0.14 %**
Arrondissement Antwerpen	651	383.702	0.17 %*
Arrondissement Mechelen	165	122.840	0.13 %
Arrondissement Turnhout	76	117.877	0.06 %
Provincie Brabant [29]	525	758.889	**0.06 %**
Arrondissement Brussel	407	603.316	0.07 %*
Arrondissement Leuven	111	155.573	0.07 %*
Provincie Limburg	254	216.993	**0.12 %**
Arrondissement Hasselt	142	101.057	0.14 %*
Arrondissement Maaseik	62	49.102	0.12 %
Arrondissement Tongeren	50	66.834	0.07 %
Provincie Oost-Vlaanderen	744	594.790	**0.12 %**
Arrondissement Aalst	141	116.786	0.12 %
Arrondissement Dendermonde	84	79.735	0.10 %
Arrondissement Eeklo	43	39.395	0.11 %
Arrondissement Gent	358	210.446	0.17 %*
Arrondissement Oudenaarde	24	57.190	0.04 %
Arrondissement Sint-Niklaas	94	91.238	0.10 %

29 Voor de provincie Brabant werd het arrondissement Nijvel niet opgenomen.

Provincie West-Vlaanderen	446	479.854	**0.09 %**
Arrondissement Brugge	106	94.319	0.11 %*
Arrondissement Diksmuide	15	23.891	0.06 %
Arrondissement Ieper	50	58.890	0.08 %
Arrondissement Kortrijk	123	133.676	0.09 %
Arrondissement Oostende	57	50.515	0.11 %*
Arrondissement Roeselare	61	60.117	0.10 %
Arrondissement Tielt	18	36.271	0.05 %
Arrondissement Veurne	16	21.175	0.07 %

Om het aandeel van stad en platteland te berekenen gingen we als volgt te werk : we namen als basis de arrondissementen waar de werving voor het Oostfront relatief (gemeten tegenover het mannelijk bevolkingsaandeel) gezien de meeste bijval had. Het valt de lezer onmiddellijk op dat dit voor alle provincies de arrondissementen zijn waarin ook de provinciale hoofdstad gelegen is. De gemeenten in deze arrondissementen verdeelden we onder in sociaal-economische categorieën. We gebruikten daarvoor een sociaal-economische onderverdeling die in 1938 in opdracht van de Belgische staat werd gemaakt [30]. Van de beschikbare indelingen van de Belgische gemeenten aan de vooravond van de tweede wereldoorlog in sociaal-economische categorieën, blijkt deze indeling de meest geschikte [31]. Hierin worden de gemeenten onderverdeeld in industriële, half-nijverheids- en landbouwgemeenten, en landbouwgemeenten. Daarna werd voor iedere gemeente afzonderlijk het relatief aantal Oostfronters berekend. Op die manier werd duidelijk welke types gemeenten binnen de verschillende arrondissementen van belang waren binnen de Oostfrontersbeweging [32].

Na het uitvoeren van deze bewerking liet zich in de werving voor de *Waffen-SS* en het Vlaams Legioen duidelijk een patroon aflezen. In alle arrondissementen scoorden de industriegemeenten (bij elkaar opgeteld) het hoogst. Het aandeel van stad en randstad was hierbinnen dan nog het grootst.

Het grote aandeel van 'de stad' binnen de Vlaamse Oostfrontersbeweging is een interessante vaststelling. Het is een gegeven dat we niet kunnen negeren, vooral als we het zeer geringe aandeel van de landbouwgemeenten in acht nemen. We beschouwen het stedelijke element weliswaar niet als een verklaring voor de persoonlijke keuze van

30 *Staatsblad*, eerste trimester 1942 : "Officiële opgave van het bevolkingscijfer op 31.12.1940".

31 B. De Wever, *"Vlag, groet en Leider". Geschiedenis van het Vlaams Nationaal verbond 1933-1945*, Gent, 1991, deel II, p. 515.

32 Voor een volledig overzicht van alle Vlaamse gemeenten en hun aantal geleverde Oostfronters : K. Carrein, *op.cit.*, p. 153-169.

• **Op het Gentse Veerleplein worden de Oostfrontvrijwilligers door de omstanders met de Hitlergroet uitgeleide gedaan, 31 juli 1943.**
(Foto SOMA-CEGES)

iemand, noch doet het ons de politieke context uit het oog verliezen. Wel zien we 'de stad' als één van die macro-perspectieven of onbewuste beweegredenen waar we onder punt 2 reeds over spraken.

De economische schaarste, die zich vooral in de steden liet voelen, kan een extra push-factor geweest zijn voor dienstname in de *Waffen-SS*. Handelaars, landbouwers en plattelandsbewoners waren er tijdens de bezetting doorgaans beter aan toe, terwijl stedelingen, bedienden en renteniers zich moeilijker konden bevoorraden [33]. Verder was de aanwezigheid van de bezetter in een stad als Antwerpen of Brussel uitgesprokener dan in om het even welk dorp. Welke indruk moet de aanwezigheid van Duitse uniformen, propaganda-affiches, het geven van filmvertoningen, enz... niet op sommigen achtergelaten hebben ? Ook directe propaganda van de bezetter diende de stedelingen te mobiliseren. "Waar blijft de fiere Sinjoor ? (...) De grote Scheldestad, met al haar

33 P. Scholliers, "De georganiseerde verarming : prijzen, lonen en koopkracht tijdens de bezetting", in H. Balthazar (e.a.), *1940-1945. Het dagelijks leven in België*, Brussel, 1984, p. 114.

grootheid wordt door den vijand Jodendom-Plutokratie-Kommunisme getroffen of gedeeltelijk vernietigd. Wanneer komt de tijd dat gij aanpakken zult, om mede te helpen Europa op te bouwen ?".

Bovendien waren enkele steden het toneel van groots opgezette manifestaties wanneer weer eens vrijwilligers naar het front vertrokken. De grootse defilés van deze Oostfronters en het bewieroken van hun heldenmoed zullen twijfelaars misschien alsnog over de schreef getrokken hebben. Ook het feit dat de stad een grotere anonimiteit biedt, kan de laatste twijfels weggenomen hebben. Men kon er eigenlijk zomaar de werflokalen van de SS binnenwandelen.

In de dorpen op het platteland was de grotere sociale controle misschien de aanleiding om zich niet te melden. Ook de invloed van lokale leiders in de dorpen, ver van de zenuwcentra van hun partij, wiens mening over het Oostfront negatief was kan een remmende factor geweest zijn. Tenslotte stelden we vast dat in de 'grootsteden' Antwerpen, Gent, Brussel, Genk en Brugge het aantal vrijwilligers dat verklaart niet tot een politieke partij te behoren altijd het hoogst ligt.

Toch ligt in sommige landbouwgemeenten het relatieve aandeel vrijwilligers soms enorm hoog. De landbouwgemeente Lapscheure binnen het arrondissement Brugge bijvoorbeeld levert relatief gezien het hoogst aantal vrijwilligers binnen dat arrondissement. Hoe en waarom dit zo was vereist een grondig motivatieonderzoek bij de vrijwilligers van Lapscheure. Alleen dergelijk onderzoek kan dieper graven naar de motieven en de banden met de sociale achtergronden.

Sociale achtergrond

Het beroep van de vrijwilliger is een gegeven dat maar sporadisch op de lijsten voorkomt. Uit de transportlijsten weerhouden we slechts 264 aanduidingen over het beroep van de vrijwilliger voor zijn dienstname. Die informatie liet niet toe te bepalen of iemand zijn beroep als zelfstandige of als loontrekkende uitoefende. Daarom maakten we 2 tabellen. In de eerste tabel zijn al deze beroepen (57 in totaal) onder de rubriek arbeiders ondergebracht. In tabel 2 staan ze onder de rubriek zelfstandigen of zelfstandige vaklui. Tabel 3 geeft de procentuele verdeling van de mannelijke actieve bevolking in Vlaanderen bij de volkstelling van 1947 weer [34].

34 *Algemene Volks-, Nijverheids- en Handelstelling op 31.XII.1947. Deel VIII : Indeling van de bevolking naar de bedrijvigheid en het beroep, Indeling van de totale actieve bevolking van iedere landstreek, Vlaams landsgedeelte,* Brussel, Nationaal Instituut voor de statistiek, 1953.

1) Zelfstandigen of zelfstandige vaklui : 3 (1.1 %)
   Arbeiders : 231 (87.5 %)
   Bedienden : 11 (4.2 %)
   Studenten : 19 (7.2. %)

2) Zelfstandigen of zelfstandige vaklui : 60 (22.7 %)
   Arbeiders : 174 (65.9 %)
   Bedienden : 11 (4.2 %)
   Studenten : 19 (7.2 %)

3) Patroons : 23.7 %
   Bedienden : 13.3 %
   Werklieden : 50.4 %
   Helpers : 6.2 %
   Studenten : 6.4 % [35]

Vergelijken we de cijfers uit tabel 1 en tabel 2 met de cijfers van de volkstelling, dan blijkt in beide gevallen het aantal arbeiders bij de Oostfronters beduidend hoger te liggen dan wat toendertijd representatief was voor Vlaanderen.

We krijgen met andere woorden eerder een uitgesproken arbeiders- dan een bediendenprofiel. Het hoge stedelijke aandeel is hier waarschijnlijk niet vreemd aan. Dit gaat in de richting van wat Gutjahr (cfr *supra*) over de Vlaamse vrijwilligers schreef (het merendeel heeft een zeer laag inkomen). Men moet er zich wel voor hoeden hier ook een reden tot dienstname in te zien.

Ongetwijfeld zullen er vrijwilligers geweest zijn die zich uit economische motieven of vanuit het idee van een statusverhoging bij de *Waffen-SS* aangesloten hebben, maar dit mag niet veralgemeend worden. Meer nog, wanneer men de lonen en vergoedingen op de markt van de militaire en para-militaire collaboratie vergelijkt dan blijkt dat dienstname in de *Waffen-SS* of het Vlaams Legioen financieel gezien de slechtste keuze was [36]. Wanneer men daadwerkelijk rijk wilde worden in de militaire collaboratie dan deed men er veel beter aan voor de Vlaamse Wacht, de Fabriekswacht, het NSKK of het OT-*Schutzkorps* te kiezen. Bovendien was het risico om te sneuvelen in deze organisaties veel minder groot. Dienstname in de *Waffen-SS* was dus zeker geen "*ausgesprochene Magen- und Geldfragen*".

35 Het aantal studenten staat niet in de volkstelling opgegeven. Om het aantal studenten en scholieren te kennen, gebruikten we het aantal 15-25-jarigen (bij benadering 90.000) voor Vlaanderen binnen de niet-actieve bevolking. Dit aantal telden we op bij de cijfers voor de actieve bevolking (1.309.319). De som (1.399.319) gebruikten we om de procentuele aandelen te berekenen.

36 K. Carrein, *op.cit.*, p. 93-121.

Verder bevestigen de cijfers het geklaag van de collaborerende partijen over een tekort aan studenten in de *Waffen-SS* niet. Hun aantal in de *Waffen-SS* komt bijna exact overeen met het percentage studenten in Vlaanderen in 1947. Toch dienen we hierbij de relatief smalle basis van ons onderzoek in gedachten te houden.

Uiteraard kunnen we met deze gegevens geen causale verbanden leggen. Wel kunnen we vergelijken. Behoorden de meeste vrijwilligers van de *Waffen-SS*/Vlaams Legioen tot wat men gemeenzaam 'laaggeschoolden' kan noemen, dan was dit ook het geval voor de meeste leden van de storm Gent en Aalst van de ASS, van de Fabriekswacht en van de Vlaamse Wacht [37]. De studie van Luc Huyse en Steven D'Hondt wees uit dat voor het veld van de militaire collaboratie 74 % van de vrijwilligers tot de arbeidersbevolking bleek te behoren. Het aandeel van bedienden en zelfstandigen bedroeg iets minder dan 9 %, dat van de studenten 4 %. Enige omzichtigheid is hier wel geboden. De in het *Belgisch Staatsblad* gepubliceerde vonnissen en arresten vermelden één keer op drie het beroep niet [38]. Bovendien wezen we reeds op een andere tekortkoming voor het gebruik van deze bron.

Politieke strekking

Het hoeft niet veel betoog dat we met deze gegevens het meest voorzichtig dienen om te springen. Het zijn gegevens waarmee de meeste belangen zijn gemoeid, iedere organisatie zal immers zijn eigen werfinspanningen extra in de verf willen zetten. We dienen ook voorzichtig te zijn omdat we niet weten hoe deze gegevens op papier werden gezet. Het is niet onwaarschijnlijk dat er bij de aanmeldingen vanwege de SS druk werd uitgeoefend om lidmaatschap van het VNV te loochenen of zich voor de ASS uit te spreken. Verder kan de vraag gesteld zijn of iemand effectief lid was van het VNV. Een VNV-sympathisant zonder lidkaart, kan zo *Ohne Partei* ingevuld hebben. Tevens kunnen er VNV-ers geweest zijn die hun lidmaatschap om allerlei redenen verborgen hielden. Nog afgezien van deze praktijken kan men zich de vraag stellen of 'politieke gezindheid' wel iets is dat meetbaar is.

Omdat de cijfers van een SS-instantie afkomstig zijn, dient men ze kritisch te benaderen. Toch mag het FA van minder gesjoemel met cijfergegevens verdacht worden dan het *Ersatzkommando*. Van deze laatste dienst bestaat een statistiek met gegevens over de politieke gezindheid van de vrijwilligers [39]. Een vergelijking tussen beide bronnen toonde aan dat de opstellers ervan bewust het aantal VNV-vrijwilligers op de statistiek geminimaliseerd hebben. Een reden te meer om de cijfers van het FA als betrouwbaar te beschouwen.

37 B. Crombez, *Van "Algemene SS Vlaanderen" tot "Germaansche SS". Geschiedenis van een collaboratiebeweging*, Gent, 1993, p.176; O. Wille, *op.cit.*, p. 223 e.v.; L. Van Daele, *op.cit.*, p. 155.

38 L. Huyse & S. D' Hondt, *op.cit.*, p. 211.

39 SOMA, *German Records microfilmed at Alexandria* (voortaan GRMA), T.501, R.106, R.281.

Welke evolutie laat zich in de politieke strekking van de vrijwilligers uit deze gegevens aflezen ? Daartoe geven we eerst de cijfergegevens per 3 maanden weer. Voor enkele maanden hadden we geen bronnenmateriaal voorhanden. We wezen er reeds op dat de cijfers over politieke gezindheid vanaf eind 1943 nog slechts zelden op de transportlijsten voorkwamen. Misschien heeft dit te maken met de ontbinding van het Vlaams Legioen. Na die datum werd de politieke gezindheid van de vrijwilliger voor de opstellers van de transportlijsten misschien van minder belang geacht.

Maand van inlijving	VNV	ASS	*Ohne Partei*	De Vlag	NSJV	HJ
Dec. 1941 - feb. 1942	79	43	103	-	1	-
Mrt 1942 - mei 1942	159	111	132	5	20	-
Jun. 1942 - sep. 1942 (geen gegevens voor jul 1942)	52	33	109	-	24	-
Okt. 1942 - jan. 1943 (geen gegevens voor nov. 1943)	213	42	62	4	23	2
Mrt 1943 - mei 1943 (geen gegevens voor feb. 1943)	80	101	99	1	37	-
Jun. 1943 - aug. 1943 (geen gegevens voor jul 1943)	16	49	68	28	15	-
Okt. 1943 - nov. 1943 (geen gegevens voor sept. 1943)	8	3	13	12	2	4
Jan. 1944 - mrt 1944 (geen gegevens voor dec. 1944)	20	1	11	8	3	3
Apr. 1944 - jun. 1944	3	4	50	19	10	6
Jul. 1944 - aug. 1944	-	4	13	10	3	6
TOTAAL	630	391	660	87	138	21
	(36%)	(19%)	(33%)	(4%)	(7%)	(1%)

We zien uit de tabel dat er tot aan het najaar van 1943 een constante stroom van VNV-vrijwilligers blijkt te zijn. Dat valt ook van de ASS'ers te zeggen, maar samen met de

VNV'ers valt hun aandeel na oktober 1943 sterk terug. De werving wordt van dan af voornamelijk gedragen door vrijwilligers uit de DeVlag en vrijwilligers die verklaren niet tot een politieke partij te behoren. Opvallend is ook het aandeel van de NSJV. Wel valt de bijdrage van de NJSV sterk terug vanaf april 1943 en dus nog voor de werfstop van Elias. De malaise binnen de jeugdbeweging is groot op dat moment. De zaken verbeteren er niet op met de stichting van de HJ in oktober 1943. In december 1943 hield de NSJV in feite op te bestaan [40]. Misschien waren de vrijwilligers die zich na deze datum nog NSJV noemden niet gelukkig met de ontwikkelingen binnen hun jeugdbeweging. Het aandeel van de *Hitlerjugend* tenslotte was blijkens deze gegevens voor de werving in Vlaanderen van marginaal belang.

We komen verder in dit artikel nog terug op deze politieke gegevens wanneer we het wervingsverloop in het algemeen bekijken en meer specifiek het uitzicht van de werving na de werfstop door Elias.

De Europese context

We vermeldden reeds dat het materiaal om mee te vergelijken in de nationale literatuur praktisch nihil is, de studie van W. Massin (waarmee onze onderzoeksresultaten grotendeels gelijklopen) buiten beschouwing gelaten. De Vlaamse vrijwilligers situeren zich echter ook binnen de groep Germaanse vrijwilligers in de *Waffen-SS*. We mogen dan ook niet blind blijven voor eventueel gemeenschappelijke karakteristieken (die er op het politieke vlak zeker geweest zijn) van deze vrijwilligersbeweging, die onmiskenbaar een Europees fenomeen was [41]. Het materiaal om te vergelijken is echter schaars.

De meeste gegevens bevinden zich in de rand van een motivatieonderzoek bij groepen Europese vrijwilligers. De onderzoekers vangen dan ook weinig aan met hun verkregen sociologische informatie.

Een eerste sociaal-psychologisch onderzoek werd kort na afloop van de oorlog afgenomen bij Noorse vrijwilligers tijdens hun gevangenschap [42]. De basis waarmee de onderzoeker werkt is echter te smal (343 personen), om zijn conclusies zomaar voor waar aan te nemen. Wat een beroepenindeling betreft komt de auteur tot volgend overzicht :

40 B. De Wever, *Greep naar...*, p. 610.

41 G. Stein, *The Waffen-SS. Hitler's elite guard at war 1933-1945*, Londen, 1966.

42 H. Fröshaug, "A Social-Psychiatric examination of young front-combatants", in *Acta pscyhiatrica et neurologica Scandinavica*, 1955, p. 433-465.

Beroep		
Bedienden	72	21,6 %
Land- en bosarbeiders	58	17,4 %
Industriearbeiders	53	15,8 %
Scholieren, leerlingen	45	13,5 %
Technici, Ingenieurs	36	10,8 %
Handelaars, hogere bedienden	23	6,9 %
Handarbeiders	15	4,5 %
Zeelui	12	3,6 %
Intellectuelen	9	2,7 %
Landbouwers/Tuinmannen	7	2,1 %
Officieren	4	1,2 %

De categorie bedienden blijkt het grootst bij de Noorse vrijwilligers. Daarnaast blijft ook het hoge aandeel studenten (scholieren) niet onopgemerkt. Hierbij dient dan vermeld dat de leeftijdscategorie 16-20 jaar ongeveer 40 % van de steekproef bedroeg. Dit staat in omgekeerde verhouding met het aandeel van deze categorieën bij de Vlaamse vrijwilligers. We kunnen deze resultaten niet extrapoleren naar de hele Noorse vrijwilligersbeweging en noch minder naar de Germaanse beweging. Zoals gezegd achten we de basis van dit onderzoek daarvoor veel te smal. Bovendien was de eerste bekommernis van de auteur een psychologisch onderzoek te voeren.

Een andere studie is die van de Deen Karl O. Christiansen. Vijf jaar na de oorlog maakte deze wetenschapper een sociologische studie over een groep Deense collaborateurs. In 1970 deed hij de studie nog eens over met de bedoeling te zien hoeveel van hen zich in de criminaliteit hadden begeven [43].

Vanwege de onbeschikbaarheid van het werk zijn we echter aangewezen op wat H.W. Neulen erover schrijft : "*Karl O. Christiansen hat kurz nach dem Krieg 5017 als Landesverräter Inhaftierte auf den soziologischen Hintergrund und auf die Motivation für den Eintritt in die Waffen-SS sowie andere Verbände hin befragt und untersucht. (...) 76.6 % der Freiwilligen stammten aus der unteren Mittelschicht. Das Freiwilligenheer war jedoch kein Konglomerat von Kleinbürgern, sondern eher ein Arbeiter-und Bauernheer. 26.4 % der Freiwilligen übten landwirtschaftliche Berufe aus, 37 % Tätigkeiten im Handwerk*

43 Karl O. Christiansen, *Mandlige landssvigere i Danmark under besættelsen,* Kopenhagen, 1950, geciteerd in P.S. Smith, B.O. Poulsen & CB. Christensen, "The Danish volunteers in the *Waffen-SS* and the German Warfare at the Eastern Front", in *Contemporary European History*, Vol. 8, deel 1, 1999, p. 73-96.

• De stuurse blik van een met bloemen getooide vrijwilliger voor het Oostfront, Grote Markt te Brussel, 29 augustus 1942. (Foto SOMA-CEGES)

und der Industrie. 15.8 % waren bei ihrem Engagement für die Waffen-SS arbeitslos, 47 % hatten bereits vorher in zivilen deutschen Diensten gestanden. Bei der Untersuchung der Familienstruktur fällt auf, daß die Freiwilligen sich verstärkt aus kinderreichen Familien rekrutierten : 53.4 % hatten drei Geschwister, 39 % vier bis acht Geschwister und 6.7 % sogar neun Geschwister oder mehr" [44]. Aan het begin van het citaat staat te lezen hoe de vorser ook vrijwilligers uit andere formaties in zijn onderzoek betrok. Dit is een belangrijke beperking van de geldigheid van deze gegevens voor de Deense *Waffen-SS*-vrijwilligers. Niettemin heeft Neulen het verder over het *Freiwilligenheer*. Bij de Denen blijkt de vertegenwoordiging van arbeiders het grootst. Opmerkelijk is wel, in vergelijking met Vlaanderen, het groot aandeel (26.4 %) vrijwilligers uit de landbouwsector. De benaming 'arbeiders- en boerenleger' hanteren gaat ons wel iets te ver.

Een laatste casus die zich tot vergelijking leent is de Nederlandse vrijwilligersbeweging. Ook hier blijft de gehanteerde methode van de auteurs ervoor zorgen dat we hun resultaten niet zomaar voor waar kunnen aannemen. Lamberigts komt in zijn licentiaatsverhandeling over de Nederlanders in de *Waffen-SS* tot het besluit dat het grootst aantal vrijwilligers uit de grootsteden Amsterdam, Den Haag en Utrecht komt en in veel mindere mate van het platteland. De spreiding van de vrijwilligers zou gelijkmatig zijn voor heel Nederland [45]. Pierik schrijft dat "de randstad oververtegenwoordigd is als men afgaat op de bewaard gebleven stukken" [46]. Hiermee haalt hij het "vaak geprojecteerde beeld, van de katholieke plattelandsjongen die voor de Waffen-SS koos" naar eigen zeggen onderuit. Ook voor Nederland blijkt het element 'stad' dus een belangrijke rol gespeeld te hebben. Wat de beroepsgroepen betreft, verklaart Pierik dat het vrijwel alleen gaat om eenvoudige, ambachtelijke beroepen. Lamberigts gaat hier zonder meer mee akkoord. Beide auteurs komen nogal vlug tot deze conclusies. In geen van beide werken staat een methodologische nota of een voorstelling van hun steekproef. Over de geografische spreiding verklaart Pierik enkel dat dit aangetoond wordt door documenten van het *SS-Fürsorge und Versorgungsamt*. Voor Lamberigts blijkt dit uit een lijst *Verlustmeldungen* (tot begin 1942!) van het Nederlands Legioen. De stelling dat het vrijwel uitsluitend om ambachtelijke beroepen gaat wordt door Pierik zelf onderuit gehaald wanneer hij schrijft dat dit bleek aan de hand van een steekproef uit 100 (op meer dan 20.000 Nederlandse vrijwilligers !) rouwadvertenties.

Een laatste buitenlandse studie komt uit de VS. Daar kwam E.A. Bertetzko tot het besluit dat een meerderheid van de vrijwilligers uit de arbeidende klasse kwam. Zijn basis, 671

44 H.W. Neulen, *An Deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS, München*, 1985, p. 148.

45 R. Lamberigts, *Wilden zij meer zijn dan gewoon soldaat ? Een motivatieonderzoek naar Nederlandse vrijwilligers in het SS-complex 1940-1945*, Leiden, 1995, p. 23.

46 P. Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn. Nederlandse vrijwilligers in dienst van de Duitse Waffen-SS. 1941-1945*, Nieuwegein, 1995, p. 82.

vrijwilligers uit verschillende Germaanse landen (uitgezonderd Duitsland zelf), is echter veel te smal om ook deze resultaten te kunnen aanvaarden [47].

Binnen de internationale literatuur wensen we een groot vraagteken te plaatsen bij de geldigheid van de verschillende onderzoeken. Indien we even van die scepsis afstappen dan zijn er weliswaar raakpunten te vinden. Zo blijkt de stad en de randstad ook in de Nederlandse vrijwilligersbeweging een belangrijke rol te spelen. Het aandeel van de arbeiders blijkt overal het grootst, behalve voor Noorwegen. Binnen de Deense vrijwilligersbeweging is vooral het aandeel van de landbouw opmerkelijk. Al zijn er gemeenschappelijke kenmerken te ontwaren, dan mogen we niet uit het oog verliezen dat iedere Europese vrijwilligersbeweging haar specifieke accenten had. Zo kaderde de Vlaamse vrijwilligersbeweging binnen een specifiek Vlaams-Belgische context en had ze haar eigen (politieke en sociale) kenmerken. Op die manier kan men zich wel distantiëren van monolitische tendensen zoals de Neurenberg-notie over de *Waffen-SS* (één misdadige organisatie) en de beeldvorming in de na-oorlogse apologetische literatuur (eensgezinde kameraden). Beide concepten zijn voor historisch onderzoek onbruikbaar vermits ze geen ruimte laten voor nuancering en bijsturing of oog hebben voor diversificatie.

V. Het wervingsverloop van de Vlamingen in de **Waffen-SS** *en het Vlaams Legioen, januari 1941-juli 1944*

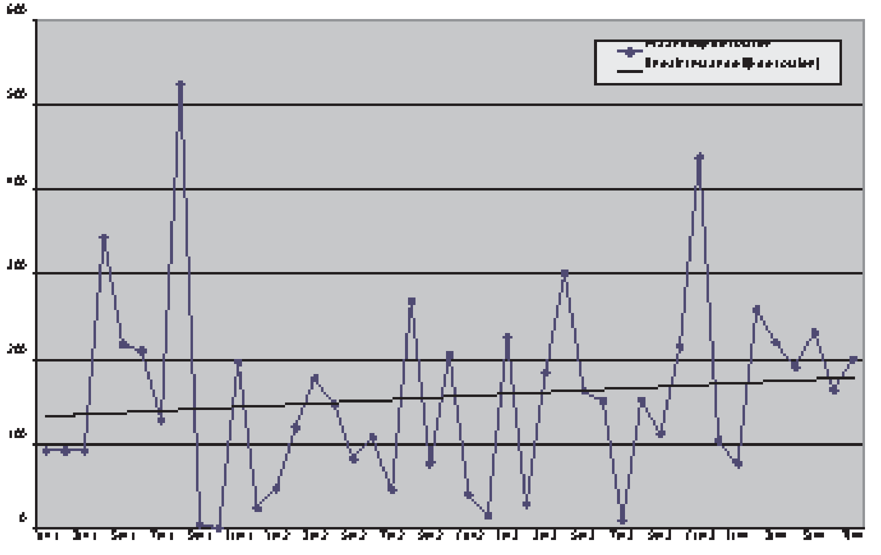
Over hoeveel Vlamingen zich aanmelden en wanneer ze dat deden is al wat meer inkt gevloeid dan over hun sociaal statuut. Vooral in de internationale literatuur is veel geschreven over het komen en gaan van Germaanse vrijwilligers in de *Waffen-SS*. Georg Stein nam in de jaren '60 hierin het voortouw. Zijn studie (*The Waffen-SS, Hitler's elite guard at war*) mag gezien worden als het eerste werk dat een serieuze poging onderneemt de *Waffen-SS* vanuit een wetenschappelijk oogpunt te benaderen. Over de bedoelingen van Berger en Himmler met hun Europese vrijwilligers en de wrijvingen tussen het SS-kader en de *Wehrmacht* kan men bij Stein uitstekend materiaal vinden. Wanneer het de vrijwilligers zelf betreft (bijvoorbeeld aantallen), durft hij de bal wel eens mis te slaan. Zodoende zijn een aantal van zijn bevindingen de internationale literatuur binnengeslopen en leiden ze er een hardnekkig bestaan. Dit is bijvoorbeeld het geval in de werken van Bernd Wegner en Hans Werner Neulen wanneer zij het hebben over de wervingsstaat van de Germaanse vrijwilligers. In deze paragraaf toetsen we hun beweringen, maar ook die uit de nationale literatuur, op hun waarde. Hieruit zal blijken dat de literatuur op tenminste drie punten kan bijgestuurd of uitgebreid worden. Een eerste maal over het wervingsverloop in het voorjaar van 1941, een tweede maal bij het

47 E.A. Bertetzko, *Military Collaboration in the Germanic countries 1940-1945*, Los Angeles, 1962, p. 213. We dienen ons hier zonder meer akkoord te verklaren met de bevindingen van B. De Wever. Deze studie bleek immers niet langer in de desbetreffende bibliotheek aanwezig.

zoeken naar een verklaring waarom het aantal *Waffen-SS*-vrijwilligers blijft stijgen naar het einde van de oorlog toe en een derde maal in het miskennen van het grote belang die de werving van buitenlandse vrijwilligers in Duitsland betekende voor de *Waffen-SS*.

De bronnen voor dit tweede luik van ons onderzoek kwamen tevens uit het archief van het FA [48]. Zoals eerder aangeduid hield de *Abteilung Registratur* van het FA het aantal vrijwilligers bij in maandelijkse statistieken. Het wervingsverloop in Vlaanderen, Duitsland en Noord-Frankrijk (januari 1941-augustus 1944) toont na verwerking van die statistieken het volgende verloop :

Figuur 2 : Maandelijkse totalen voor de werving in Vlaanderen, Noord-Frankrijk en Duitsland voor de Waffen-SS en het Vlaams Legioen, jan. 1941–jul. 1944. Lineaire regressie

We staan eerst even stil bij het verloop van de werving in het jaar 1941. De piek in augustus 1941, met de oprichting van het Vlaams Legioen, is duidelijk uit de grafiek af te lezen. Dat het enthousiasme in het najaar van 1941 (behalve in november 1941) echter sterk bekoeld was, blijkt ook uit deze gegevens. Een andere zaak die opvalt bij het bekijken van de grafiek is de piek in april-juni 1941. Dit lijkt in tegenstelling met het beeld van een niet-vlottende werving voor de *Nordwest* en de *Westland* in 1941, zoals die door de SS-leiding werd aangevoeld. Tot aan juni 1941 was de SS er slechts in geslaagd ongeveer 2000 West-Europese vrijwilligers bijeen te brengen [49]. Ook in Vlaanderen leek de werving niet echt op te schieten. Toen Staf De Clercq de werving voor de *Waffen-SS* aankondigde

48 Zie noot 23. Statistieken over het aantal vrijwilligers starten reeds vanaf januari 1941.
49 G. Stein, *op.cit.*, p. 152.

(cfr *supra*), werd dit bevel maar lauw onthaald. Propaganda-leider Tollenaere moest zich de nodige moeite getroosten om de 'laag-bij-de-grondse' bezwaren te ontkrachten [50].

Ondanks deze berichten hadden zich toch reeds een 800-tal aantal Vlamingen voor dienstname gemeld. Dit aantal is natuurlijk niet echt indrukwekkend te noemen. Als men het echter vergelijkt met andere periodes in de grafiek dan moeten we in een Vlaamse context toch van een klein succes spreken. De piek van meer dan 800 Vlamingen over drie maanden (april-juni 1941) herhaalt zich immers niet meer. Welke factoren hebben hierin meegespeeld ?

Misschien hadden de verschillende collaboratiebewegingen begin 1941 toch een groter succes met hun werving dan tot hiertoe werd aangenomen. Cijfers over deze aantallen hebben we weliswaar niet. B. De Wever spreekt van "enkele honderden vrijwilligers" uit het VNV die in de *Nordwest* dienden [51]. Ook over de aanmelding van ASS-leden in deze beginperiode is zeer weinig gekend. De schatting door Lagrou van 600 man in een rondschrijven van mei 1941 moet zeer zeker gerelativeerd worden [52]. Volgens cijfers van het *Ersatzkommando* waren er op 22 juni 1943 slechts 448 leden van de ASS in het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS* samen [53]. Zelfs bij gebrek aan cijfermateriaal mogen we stellen dat een toevloed van VNV-leden of ASS-leden niet afdoende is als verklaring voor het hoogste wervingscijfer in de tabel.

De verklaring voor die hoge cijfers in het voorjaar van 1941 ligt misschien bij de ronselpraktijken die gebeurd zijn in Noord-Frankrijk. Jammer genoeg beschikken we in de statistieken van het FA niet over deze gegevens voor het jaar 1941. Voor wat de periode januari 1942-juni1943 betreft zouden er zich 127 Vlamingen 'aangemeld' hebben in Noord-Frankrijk. De werving in Noord-Frankrijk is minder gekend. In de literatuur is vooral het schrijven van Staf De Clercq hierover aan Himmler bekend. De Clercq maakt er gewag van 140 Vlamingen die onder valse voorwendsels naar de *Waffen-SS* waren gelokt [54]. In een schrijven van Berger aan Jüttner, chef van het *SS-Führungshauptamt*, worden er dat al 500 [55]. We kunnen vraagtekens plaatsen bij deze informatie. Voor De Clercq bijvoorbeeld waren ze gebaseerd op uitlatingen van verlofgangers en niet op harde bewijzen.

Uit de documentatie van W. Massin blijkt dat er juist rond deze periode een stevige ronselcampagne in Noord-Frankrijk werd gevoerd. Een lid van de ASS, met initialen

50 B. De Wever, *Greep naar de macht…*, p. 408.

51 *Ibidem*

52 M. De Wilde, *De kollaboratie (1)*, Antwerpen/Amsterdam, 1985 (*België in de tweede wereldoorlog*, V), p. 108.

53 SOMA, GRMA, R.106, TB nr.24, april-juni, 280.

54 SOMA, GRMA, T-175, R.111, fr.2635483, "(...) *und etwa 140 Soldaten damals angeworben sind unter den in Nordfrankreich schaffenden Arbeitern*". (De Clercq aan Himmler, maart 1943).

55 Document gepubliceerd bij N.K.C.A. In't Veld, *De SS en Nederland : documenten uit SS-archieven 1933-1945*, 's Gravenhage, 1976, p. 692.

- **Een middeleeuwse krijger uit de Guldensporenslag en een Oostfrontvrijwilliger van de *Waffen-SS*, zij aan zij staan ze symbool voor de trouw aan het Vlaamse vaderland in 1943. (Foto SOMA-CEGES)**

A.J., vertrok op 4 juni 1941 naar de *Nordwest.* Tussen maart 1941 en juni 1941 voerde hij een intensieve wervingscampagne in de arbeidskampen van Noord-Frankrijk : Etaples (waar hij eenheidsleider was), Duinkerken, Camiers... Op 27 april 1941 slaagde hij erin twee transporten vrijwilligers naar Hazebrouck te organiseren. Massin raamt het aantal hiervan op zo'n 60 man. Op 9 mei meldde A.J. opnieuw een succes van zes man en werden nieuw te bewerken *Lager* in het vooruitzicht gesteld. Kort voor zijn vertrek naar de *Nordwest* werd hij in het arbeidskamp Duinkerken ingezet. Bij zijn aankomst in de *Standarte Nordwest* was hij verheugd "zoveel oude bekenden uit Noord-Frankrijk" aan te treffen [56]. A.J. zal zeker geen alleenstaand geval geweest zijn (in de briefwisseling wordt nog een kameraad van hem vernoemd). Het werven in Noord-Frankrijk gaf dus misschien een vitale injectie aan de hoge wervingscijfers in het tweede trimester van 1941. Dit terrein is echter nog grotendeels onontgonnen. We blijven dan ook voorzichtig in onze conclusies [57].

Verder valt op hoe kalm de werving in 1942 verliep en dit terwijl de éne propagandagolf voor het Vlaams Legioen op de andere volgde. In heel Vlaanderen werd door VNV-kopstukken een 'grootse' wervings- en propagandacampagne gevoerd onder het motto 'Met Europa tegen het Bolsjevisme' [58]. Ook de herdenkingsactiviteiten voor R. Tollenaere moesten de achterban mobiliseren. Dit alles blijkbaar zonder veel resultaat.

Wat valt vervolgens over de werving als geheel te zeggen ? De trendlijn (lineaire regressie) in grafiek 2 laat duidelijk een stijgende tendens in de wervingscijfers zien. Die stijgende wervingscijfers vallen moeilijk te rijmen met de nationale en internationale ontwikkelingen van het moment. Allereerst is er natuurlijk het feit dat het Duitsland alsmaar slechter vergaat in de oorlog. Op 21 juni 1942 wordt de geallieerden wel nog een gevoelige slag toegebracht (de vesting Tobroek valt) maar niet lang daarna keren de kansen. In augustus 1942 neemt de slepende slag bij Stalingrad een aanvang. Kort daarop gaan de geallieerden, voorafgegaan door het Britse succes in El Alamein, onder de codenaam 'Torch' aan wal in Noord-Afrika. In het voorjaar van 1943 zijn de posities

56 Uit de documentatie van W. Massin (Auditoraat-Generaal) : *Dossier A.J.*; ASS- VL *Sturmbann* VI aan A.J., s.l., 24.4.1941; A.J. aan leider *Sturmbann* VI, s.l, 9.5.1941; A.J. aan B. te Hazebrouck, s.l., 9.5.1941; ASS-VL *Sturmbann* VI aan A.J., s.l.,14.5.1941;A.J. aan Stormbanleider Storm VI, Langenhorn, 8.6.1941; A.J. aan een vriend, Langenhorn, 14.9.1941.

57 Een voorzorgsreferent van de ASS over de werving in 1941 : "In de arbeidskampen, voornamelijk in Noord-Frankrijk, werden sommige zogenaamde 'onder-lagerführers' en vertrouwensmannen voor deze karwei gespannen en ronselden er veel van onze werkjongens, die zij naar een keuring lokten met allerhande valse voorstellingen en beloften. Eens daar werden zij een verplichting opgedist door Duitse officieren, die de keuring leidden. Zo kwamen de eerste honderden mannen terecht bij iets, waarvan ze nooit vermoed hadden wat het was. Ze werden ingedeeld bij de 'Westland', de 'Nordland' en de 'Wiking'" (G. Verbeke, *Het arrondissement Roeselare-Tielt. Waffen-SS. Vlaams Legioen. SS-Sturmbrigade Langemarck*, 1995, p. 30-31). In de statistieken van het FA komen meldingen in Noord-Frankrijk in 1941 niet voor. Dit had waarschijnlijk veel, zoniet alles te maken met de manier waarop de vrijwilligers in de *Waffen-SS* terecht kwamen.

58 M. De Wilde, *De kollaboratie (1)*, p. 84.

gewijzigd en worden de Duitsers in het defensief gedrongen. Generaal Paulus geeft zich over in Stalingrad, de Russen bevrijden Leningrad en in mei zijn alle Duitsers uit Noord-Afrika verdreven of gevangen genomen. Goebbels kondigt op 18 februari 1943 in het Berlijnse Sportpaleis de totale oorlog aan. Het kan echter niet verhinderen dat in het najaar van 1943 Italië de wapens neerlegt en het Russische winteroffensief de Duitsers verder achteruit jaagt. De publieke opinie bleef natuurlijk niet blind voor deze ontwikkelingen. Wie zich na de zomer van 1943 alsnog in de *Waffen-SS* liet inschrijven, moest hiervan op de hoogte geweest zijn.

Een tweede zaak die schijnbaar in tegenstelling is met onze grafiek zijn de berichten van een verslechterende werving voor de *Waffen-SS* in Vlaanderen vanaf de zomer van 1943. Veel had natuurlijk te maken met de beslissing van Elias de werving voor de *Waffen-SS* op te schorten. Hoewel die werfstop zeer dubbelzinnig in de VNV-pers werd doorgevoerd, bleven de reacties niet uit. Berger ontving spoedig berichten dat de werving niet meer wilde vlotten sinds het VNV niet meer meewerkte. Uit Sennheim kwam een bericht met de melding dat de VNV-leiding weliswaar onbruikbaar is voor de 'Germaanse arbeid', maar voorlopig nog onmisbaar voor de werving van vrijwilligers [59]. Ook Reeder stelde vast dat de werving voor de *Waffen-SS* niet meer wilde vlotten en dat de DeVlag niet in staat bleek het veroorzaakte verlies te compenseren [60]. Nog in 1944 herhaalde Reeder dat de wervingscijfers bleven dalen [61]. Ook aan de *Fürsorgeführer* was de neergang van de werving niet ontgaan : "*Als besonderes hoch kann mann die Meldungen nicht bezeichnen. Dieser Zustand ist immer noch auf die schwierige militärische Lage und die verworrenen politischen Verhältnisse flanderischen und wallonischen Raum zurückzuführen*" [62]. We laten deze zaken voorlopig even op hun beloop.

Ook Neulen merkte op dat de curve van de vrijwilligersmeldingen omgekeerd evenredig met de oorlogskansen van Duitsland verliep. Hoe uitzichtlozer de oorlog werd, hoe sterker de Europese eenheden in de *Waffen-SS* werden [63]. Stein ging hem hierin vooraf [64]. Hoe verklaart men dit op een moment dat de Europese vrijwilligersbeweging duidelijk in een crisis verkeert ? Op een moment dat Berger beweert "*Wir sind nun in den germanischen Ländern mit unserem Latein zu Ende*" [65]. Op een moment dat "*die vielfältigen Unzuträglichkeiten innerhalb die Freiwilligenverbände und die politischen Zerrissenheit*

59 A. De Jonghe, "De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942- 1944). Vierde deel : Salzburg voor en na", in *Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog*, 1984, nr. 8, p. 100 (voetnoot 14).

60 SOMA, GRMA, T.501, TB 25, R.106.

61 B. De Wever, *Oostfronters...*, p. 123.

62 SOMA, *Füoff* en FVW-SS, 1372/3/1038, *Tätigkeitsbericht für den Monat november 1943.*

63 H.W. Neulen, *Europas Verratene Söhne*, München, 1980, p. 116-178.

64 G. Stein, *op.cit.*, p. 163.

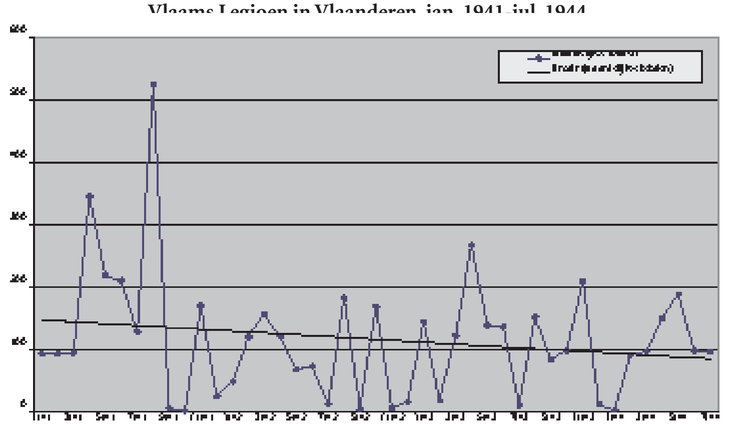
65 B. Wegner, *Hitlers politische Soldaten : Die Waffen-SS 1933-1945. Studien zu Leitbild, Struktur und Funktion einer nationalsozialistischen Elite*, Paderborn, 1982, p. 293.

der germanischen Bewegung als solcher schlug schließlich auch auf die Werbeerfolge des SS-Hauptamtes in den besetzten Ländern zürück" ? [66].

De verklaring luidt dat de crisis in de 'Germaanse' vrijwilligersbeweging slechts schijnbaar overwonnen werd. De toestroom van nieuwe vrijwilligers is niet terug te voeren op de "*germanischen Arbeit der SS-HA, sondern Folge der zunehmend desperaten Lage, in die sich die nationalen Kollaborationsbewegungen angesichts der sich abzeichnenden deutschen Niederlage versetzt sahen*" [67]. Geen gedreven Germaanse vrijwilligers dus, maar wel personen die met de Duitsers gecollaboreerd hadden en zichzelf nu in een onaangename positie verwikkeld zagen. Voor velen van hen schenen de onduidelijke gevaren van het Oostfront minder bangelijk dan de reële gevaren waarmee ze thuis geconfronteerd werden. Door de aandacht op deze personen te richten, kon de *Waffen-SS* een merkbare verhoging in haar West-Europese formaties tot stand brengen [68]. De *Waffen-SS* dus als de trein weg uit de gevarenzone.

We hebben redenen om aan deze theorie te twijfelen. Eerst en vooral door de wervingsstaat in Nederland onder de loep te nemen. De cijfers van het FA in Nederland zijn gekend, maar onvolledig [69]. Toch laten deze cijfers een duidelijk neergaande trend in de werving voor de *Waffen-SS* in Nederland zien. Beweren dat de stijgende lijn in de werving een algemeen Europees verschijnsel is, is dus verkeerd. We kunnen hier dan ook niet van een vlucht naar de *Waffen-SS* spreken. We durven die stelling ook naar Vlaanderen extrapoleren. Want wat blijkt als we de aanmeldingen in Duitsland en Noord-Frankrijk uit grafiek 2 filteren ?

Figuur 3 : Maandelijks verloop van de werving voor de Waffen-SS en het Vlaams Legioen in Vlaanderen, jan. 1941-jul. 1944

66 *Ibidem*

67 B. De Wever, *Oostfronters...*, p. 123.

68 G. Stein, *op.cit.*, p. 163.

69 De cijfergegevens hiervoor zijn terug te vinden in R.A.A Lamberigts, *op.cit.*, Leiden, 1995. De grafische verwerking in K. Carrein, *op.cit.*, p. 133.

Ook voor Vlaanderen is er geen stijging in de aanmelding merkbaar als men de werving in Duitsland en Noord-Frankrijk buiten beschouwing laat. Van een vlucht uit Vlaanderen kan dus evenmin gesproken worden. Op de werving in Duitsland komen we zo dadelijk terug. Laten we eerst nog even verder stil staan bij de werving in Vlaanderen na de werfstop door het VNV.

Uit de cijfergegevens blijkt dat het aantal aanmeldingen na augustus 1943 (400) merkelijk lager ligt dan dat in de voorgaande periodes. De teruglopende werving zoals Berger, Reeder en Strate (op dat moment leider van het FA) ze zagen, was wel degelijk een feit. Vooral de twee laatste konden zich moeilijk een beeld vormen van de aanmeldingen buiten de Belgische grenzen. Grafiek 2 geeft dus een vals beeld van de werving in Vlaanderen. Of de terugloop in grafiek 3 toe te schrijven is aan de werfstop van het VNV is nog maar de vraag. W. Massin merkte bijvoorbeeld op dat die beslissing wel enige invloed uitoefende, maar dat na die datum nog steeds VNV-leden zich melden [70]. Wat vertellen ons de cijfers (cfr *supra*) over de politieke gezindheid van de vrijwilligers na de werfstop door Elias ?

Van de werfstop tot aan januari 1944 beschikken we over 143 records (op 400 aanmeldingen uit Vlaanderen). Voor het jaar 1944 zijn dat er 182 (op 714 aanmeldingen uit Vlaanderen). We dienen hierbij ook de relatieve waarde van deze gegevens in gedachten te houden. Voor de eerstgenoemde periode stond naast 32 % van de vrijwilligers 'VNV' als politiek engagement vermeld, naast 8 % 'NSJV'. De verdere verdeling was : 33 % *Ohne Partei* (OP), 20 % DeVlag, 6 % ASS en 1 % *Hitlerjugend*. Voor het jaar 1944 was de verdeling als volgt : 17 % VNV en 9 % NSJV, 41 % OP , 20 % DeVlag, 8 % *Hitlerjugend* en 5 % ASS. Men merkt duidelijk dat na de werfstop nog meer dan een derde van de vrijwilligers zich VNV-er noemt. Dit leunt aan bij de stelling dat de werving niet onmiddellijk stilviel omdat de beslissing te stoppen met werven pas later aan de achterban werd meegedeeld en dat de berichtgeving erover dubbelzinnig verliep. Het dalen van de wervingscijfers kan men dus niet zonder meer op rekening van het VNV schrijven. In 1944 is er wel een daling van het aantal VNV-vrijwilligers merkbaar. Van de ongeveer 700 vrijwilligers die toen nog uit Vlaanderen vertrokken bekent 26 % (de NSJV inbegrepen) tot het VNV te behoren. Echt spectaculair is die daling niet te noemen, maar het aantal vrijwilligers was dan ook niet zo groot meer.

De hoogste cijfers voor 1944 komen van vrijwilligers die verklaarden niet tot een politieke partij te behoren. Dit valt niet te rijmen met de stelling als zou er een exodus van politiek geëngageerden naar de *Waffen-SS* plaatsgevonden hebben. Toch kunnen we zeker niet voorbij gaan aan het feit dat de eerste twijfels aan de Duitse eindoverwinning voor sommigen juist de reden was zich aan te melden. Het ligt evenmin in onze bedoeling de gespannen sfeer tijdens het laatste oorlogsjaar te minimaliseren. Het zal wel degelijk zo

70 W. Massin, *op.cit.*, p. 192.

geweest zijn dat sommigen in de *Waffen-SS* een laatste reddingsboei zagen. Toch kunnen we (zoals Neulen, Stein en Wegner dat doen) de stijging van het aantal vrijwilligers in Vlaanderen er niet aan toeschrijven, simpelweg omdat er van een stijging, zoals op grafiek 3 merkbaar, geen sprake is.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de werving in Vlaanderen daalt na de zomer van 1943, dat die daling, gezien het nog tamelijk grote aandeel van VNV-vrijwilligers na augustus 1943, niet direct aan de werfstop van het VNV kan toegeschreven worden (het aantal VNV-vrijwilligers slinkt vanaf december 1943) en dat er geen sprake kan zijn van een toestroom van 'wanhopige' collaborateurs naar de *Waffen-SS* die tenslotte een (algemeen Europese) stijgende tendens in de werving zou teweeggebracht hebben. Die laatsten zullen er wel geweest zijn, maar hun aandeel was niet van die aard dat de wervingscijfers spectaculair de hoogte inschoten. Het Nederlandse voorbeeld ondersteunt dit.

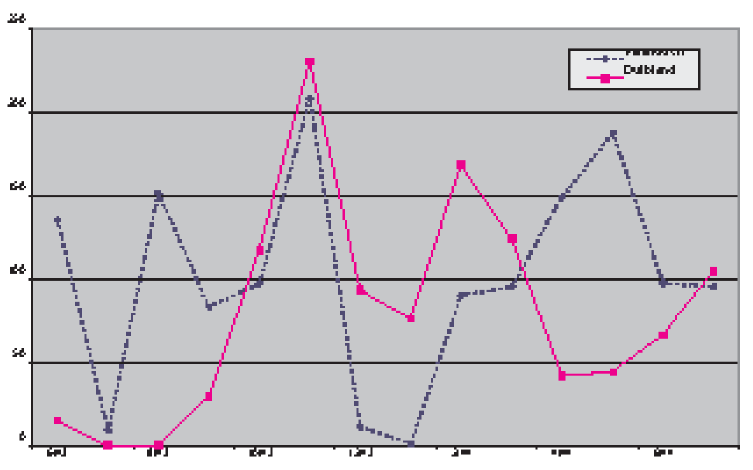
Hoe dienen we dan de stijgende tendens in de eerste grafiek te interpreteren ? De aanzet hiertoe werd reeds gegeven : de aanmeldingen in Duitsland zullen een kapitale rol gaan spelen. Alvorens we de cijfers voorstellen, dienen we één zaak duidelijk te maken. Op de statistieken van het FA staat enkel af te lezen *Einberufen im Reich*.

• **Controle bij het vertrek van Oostfrontvrijwilligers te Antwerpen, 1 juli 1942. (Foto SOMA-CEGES)**

Hiermee is niet uitgemaakt of het Vlamingen betrof die in Duitsland woonden, werkten of ernaar uitgeweken waren om zich in Duitsland aan te melden. Deze laatste mogelijkheid zal wel minder voorgevallen zijn. Men kon zich immers evengoed in Vlaanderen aanmelden en daarmee een reis naar Duitsland uitsparen. In de volgende tabel zal duidelijk worden dat de dalende wervingscijfers in Vlaanderen zullen gecompenseerd worden door de aanmeldingen in Duitsland. De aanmeldingen in Duitsland zullen de werving in Vlaanderen zelfs bij momenten overvleugelen. Dit verklaart waarom het aantal Vlaamse vrijwilligers in de *Waffen-SS* gedurende de bezetting blijft stijgen. Daarmee is nog niet verklaard waarom zovelen zich in Duitsland alsnog gemeld hebben.

Figuur 4 : Maandelijkse totalen voor de werving in Vlaanderen en Duitsland voor de Waffen-SS, jun. 1943 - aug. 1944

Bovenstaande reeks toont heel duidelijk dat op bepaalde momenten de werving praktisch volledig gedragen wordt door de aanmeldingen in Duitsland. Van oktober 1943 tot maart 1944 stijgt de reeks voor Duitsland boven de reeks voor Vlaanderen uit, duikt er dan even onder om tenslotte in juli 1944 terug de bovenhand te krijgen. De werving in Duitsland had dus gedurende 7 maanden meer succes dan de werving in Vlaanderen. Dit kan de Duitse overheid niet ontgaan zijn.

We hebben weinig gegevens over wat er in Duitsland allemaal gebeurd is inzake werving voor de *Waffen-SS*. Dit is een aspect dat in de toekomst zeker de nodige aandacht moet verdienen. Volgens de gegevens van het FA hebben niet minder dan 1576 Vlamingen zich in Duitsland gemeld, tot aan juli 1944. Uit de literatuur kunnen we toch een aantal zaken onthouden.

Eerst en vooral was het aantal Vlamingen dat in de Tweede Wereldoorlog in Duitsland, al dan niet vrijwillig, heeft gewerkt niet gering. Het totaal (krijgsgevangenen, vrijwillige

en verplichte arbeiders) wordt op zo'n 463.000 geraamd [71]. We vermoeden dat de meeste van de aanmeldingen uit deze groep zijn gekomen. De arbeidskampen werden trouwens voortdurend bewerkt om mensen voor het Oostfront te winnen. Toneel- en cabaretvoorstellingen in de kampen, ingericht door het DAF (*Deutsche Arbeitsfront*), werden voorafgegaan door politieke toespraken en in 1944 werden die avonden vooral gebruikt om arbeiders te ronselen voor het Oostfront [72]. Die wervingsacties werden geleidelijk geofficialiseerd en gingen uit van de diensten van de *Reichsführer SS*. In 1944 volgde het ene *Befehl des Reichsführers* het andere op [73]. Men begreep dat men hier kort op de bal diende te spelen.

Dat het aandeel van de vrijwilligers die uit Duitsland kwamen niet gering was, kunnen enkele getuigenissen bevestigen. "Ik geloof dat degenen die in Duitsland werken allen naar de Waffen-SS komen, want iedere dag komen er hier binnen en allen Vlamingen die in de fabrieken werkten, en (...) De grootste hoop van de tegenwoordige vrijwilligers die geworven werden in de Arbeidslagers in Duitsland, jongens die in geen enkele beweging gestaan hebben, die zich nu voor de gelegenheid hebben laten inschrijven in Algemene SS of de DeVlag" [74].

In niet weinige gevallen ging het echter om een gedwongen vrijwilligheid. De vrijwilligers in de kampen werden soms aan ware ronselpraktijken blootgesteld. Als voorbeeld geven we een citaat uit de memoires van Stan Smans, een verplicht tewerkgestelde in Duitsland : "Op een gegeven moment kregen we allemaal een brief om ons op een bepaald adres in Berlijn aan te geven. Niemand wist waarvoor, maar het bleek een wervingscampagne te zijn om soldaten naar 't Oostfront te lokken. De eerste die binnenging, had direct door waar het kalf gebonden lag. (...) Toen hij buitenkwam waarschuwde hij ons : 'Mannen, pas op, teken niks !' Het gevolg was dat niemand er is ingetrapt en dat ieder van ons terug naar 't kamp ging. Er moeten ongetwijfeld veel mannen geweest zijn die zich wel hebben laten vangen. Je ging binnen en men zei : 'Teken dit papier eens'. Wie niet beter wist; deed dat en was zogezegd vrijwilliger voor 't Oostfront" [75]. Deze naoorlogse getuigenis dienen we natuurlijk gereserveerd te behandelen. Toch bekende ook Jef François voor zijn ondervraging voor de Krijgsraad in 1945 dat velen die in de *Langemarck* dienden door ronselaars in de arbeidskampen werden geworven, nadat ze bedreigd waren geweest of allerlei onjuiste zaken werden voorgespiegeld [76].

71 E. Verhoeyen, *België bezet 1940-1944*, Brussel, BRTN, 1993, p. 205.
72 F. Selleslagh, "De tewerkstelling", in H. Balthazar (e.a.), *op.cit.*, p. 167.
73 W. Massin, *op.cit.*, p. 174-175.
74 Id., p. 174 en p. 162.
75 S. & M. Smans, *Vader was in Duitsland*, Berchem, 1994, p. 85-86.
76 W. Massin, *op.cit.*, p. 176. Men dient hier wel bij te bedenken dat François deze uitspraak kan gedaan hebben om verscheidene *Waffen-SS*'ers een alibi te verschaffen en hen op die manier van enige straf te ontlasten.

Uit het bovenstaande blijkt dat de werving in Duitsland een niet geringe impact had op het aantal Vlamingen in de *Waffen-SS*. Meer dan 1500 Vlamingen werden in de arbeidskampen in Duitsland geworven of hadden zich in Duitsland aangemeld. Dit betekent toch bijna 23 % van het aantal vrijwilligers dat zich tot aan juli 1944 heeft gemeld. Over die werving wordt in de internationale literatuur niet gesproken. In de nationale literatuur is de verplichte arbeid in Duitsland goed gekend, maar daarin wordt de werving voor de *Waffen-SS* tot enkele randgegevens beperkt. Of die werving in de arbeidskampen doorslaggevend geweest is voor het opkrikken van de wervingscijfers in Vlaanderen blijft een open vraag. Andere verklaringen (bijvoorbeeld Vlamingen die reeds langer bij gastgezinnen in Duitsland woonden en zich vrijwillig voor de *Waffen-SS* meldden) blijven evenzeer mogelijk.

Kan de verklaring die we voor Vlaanderen hebben gegeven ook gelden voor de Germaanse vrijwilligersbeweging in het algemeen ? In de verschillende studies hierover zijn geen cijfers te vinden die het aantal vrijwilligers naar plaats van aanmelding onderverdelen. Behalve misschien voor Nederland. We vermeldden reeds hoe de grafische verwerking van die cijfers een neergaande lijn liet zien in de werving. Indien in deze cijfers de

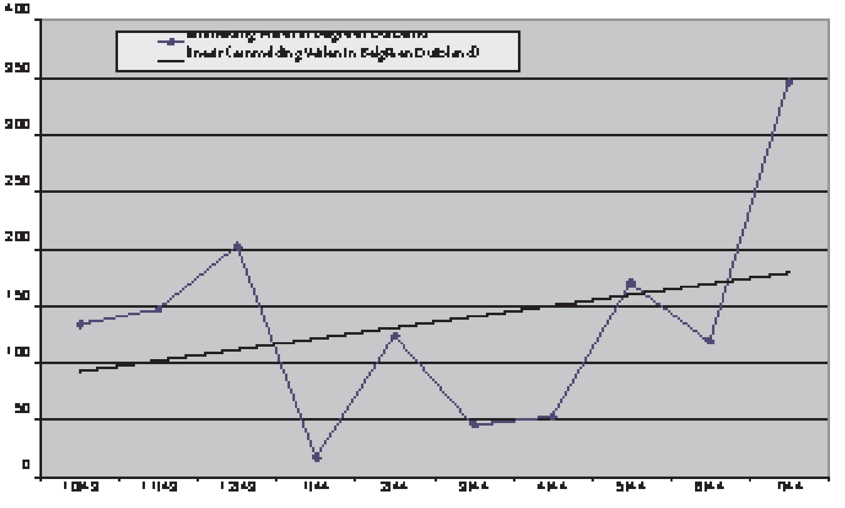
• **Vertrek van de Oostfronters vanuit het Sint-Pietersstation te Gent, 31 juli 1943. (Foto SOMA-CEGES)**

aanmeldingen in Duitsland niet inbegrepen zijn, dan komen we een stap dichter bij een Europese verklaring.

Vermits we ook over cijfers voor de Waalse vrijwilligersbeweging beschikken, kunnen we wel nagaan of we van een Belgisch verschijnsel mogen spreken. Het Waalse voorbeeld past wel moeilijker binnen de Germaanse vrijwilligersbeweging *in stricto sensu*. Een Waalse *Waffen-SS*-brigade werd pas in juni 1943 een feit. De Waalse vrijwilligers werden in augustus 1943 aan het arbeidsgebied van de *Fürsorgeführer* toegevoegd. Vanaf die datum komen ook Waalse cijfergegevens op de *Tätigkeitsberichte* van het FA voor. Pas vanaf oktober 1943 beschikken we ook over maandelijkse wervingscijfers, waarin ook de onderverdeling naar plaats van aanmelding wordt gemaakt. Vanaf oktober 1943 tot juli 1944 meldden zich 1358 Waalse vrijwilligers voor de *Waffen-SS*.

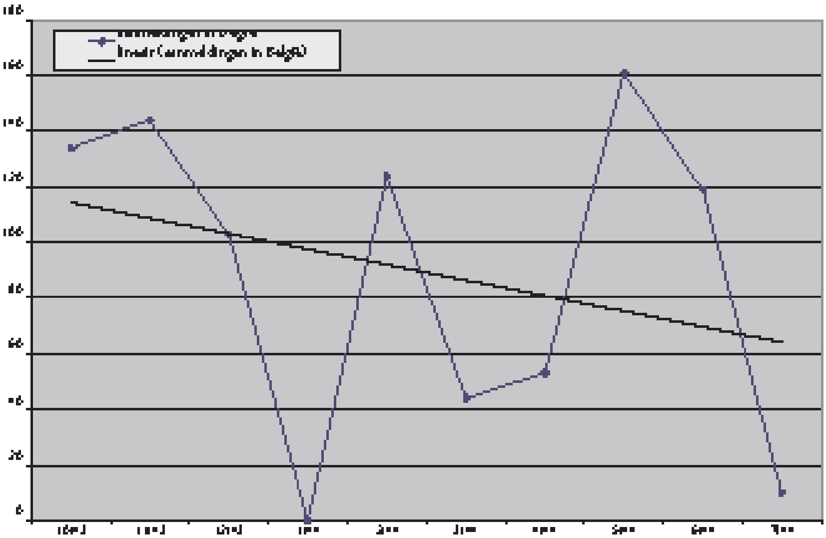
De cijfergegevens beslaan enkel die vrijwilligers die zich officieel voor de *Waffen-SS* meldden. We kunnen dus niet vergelijken met de Waalse militaire collaboratie zonder meer.

Figuur 5 : Maandelijks verloop van de werving voor de Waffen-SS in Wallonië en Duitsland, oktober 1943-juli 1944

Ook voor Wallonië geldt dat de wervingscijfers blijven stijgen ondanks een nakende Duitse nederlaag. Geven de aanmeldingen in Duitsland, net als in Vlaanderen, ook aan de Waalse werving haar stijgend uitzicht ? We nemen daartoe de aanmeldingen in Duitsland weg uit de Waalse grafiek.

Figuur 6 : Maandelijks verloop van de werving voor de Waffen-SS in Wallonië, oktober 1943-juli 1944. Lineaire regressie

Zonder de meldingen in Duitsland gaat ook de wervingsstaat in Wallonië in dalende lijn. We kunnen dus met recht aannemen dat er voor de vaststelling dat de wervingscijfers voor de *Waffen-SS* in België blijven stijgen, contradictorisch aan het oorlogsverloop, ook een Belgische verklaring bestaat. De aanmeldingen in Duitsland (of die nu vrijwillig gebeurd zijn of niet) zullen de teruglopende aanmeldingen in België opvangen.

VI. Algemeen besluit

De werving voor de *Waffen-SS* in Vlaanderen was sterk politiek-ideologisch gekleurd. De protagonisten van de werving, het VNV en de DeVlag/ASS, poogden met de inzet van hun volgelingen een politieke rol van betekenis in Vlaanderen te spelen. Dit was vooral het geval voor het Vlaams-nationale VNV dat hiermee hoopte tegemoetkomingen te bekomen over Vlaanderens toekomst na afloop van de oorlog. Het inzetten van vrijwilligers aan het front kon echter enkel binnen het kader van de *Waffen-SS*. Hierdoor zag het VNV zich verplicht mee te werken met de SS die in niets het nationale politieke denken van het VNV ondersteunde en de vrijwilligers enkel beschouwde als te vormen SS-militanten. Zij moesten de speerpunt van een groot-Germaanse beweging en de uitdragers van het SS-gedachtengoed worden. Vanzelfsprekend hield de SS deze bedoelingen voor het VNV verborgen.

Ook bij de oprichting van het Vlaams Legioen stapte de SS niet van deze voornemens af, hoewel voor het VNV de indruk gewekt werd dat het hier een Vlaams-nationaal leger betrof. Wie wel uiting gaf aan dit Groot-Germaanse standpunt waren de ASSVL

en later de DeVlag, de uitdragers van de SS-politiek in Vlaanderen. Het VNV liet zich met deze partijen tot een verregaande opbodpolitiek verleiden, terwijl men niet naliet elkaar in het openbaar voortdurend te bekampen. De strijd tussen deze partijen was bij momenten zo hevig dat men wel eens vergeet dat ze allebei in hetzelfde kamp van de collaboratie stonden.

Het kan niet anders dan dat deze politisering (polarisering zo men wil) zich bij de vrijwilligers zelf ook heeft doorgezet. Toen het SS-kader de tijd rijp achtte om zijn masker af te werpen, kwam deze politisering duidelijk tot uiting. Met de afschaffing van het Vlaams Legioen, kwamen een aantal VNV-vrijwilligers openlijk in opstand tegen de voornemens van de SS. Hendrik Elias, leider van het VNV, beslist uiteindelijk de werving voor de *Waffen-SS* op te schorten.

Ook na de oorlog verhitte deze tweekamp nog vaak de gemoederen. Bij de eerste publicaties van de oud-Oostfronters in België, het maandblad *Periodiek Contact*, waren de interne strubbelingen nog altijd aanwezig. Mede hierdoor besliste het Sint-Maartensfonds, actief in Antwerpen, in 1957 het maandblad stop te zetten. Dit alles heeft er ondermeer toe geleid dat de historiografie over de Oostfronters vooral deze kant van de zaak belicht heeft. Een sociologisch perspectief ontbreekt dan ook in de nationale literatuur. Natuurlijk had men niet altijd de bronnen om dit te doen. Zo blijven veel van de dossiers in het Krijgsauditoraat gesloten voor historisch onderzoek. Door het opduiken van een nieuwe en verloren gewaande bron (het *Fürsorgeamt der Waffen-SS Flandern und Wallonien*) konden voor het eerst enkele stellingen geponeerd worden over het sociaal statuut van de Vlaamse Oostfronter.

Met deze sociale analyse menen we dan ook enkele nuances te hebben aangebracht aan het beeld van een sterk gepolitiseerde werving. Onbewuste beweegredenen konden immers ook centraal staan bij iemands beslissing naar het Oostfront te vertrekken. Hoewel er geen causale verbanden kunnen gelegd worden is het opvallend hoe de grote meerderheid van de Vlaamse Oostfronters tot de arbeidende klasse bleek te behoren, hoe weinig bedienden er zich onder hen bevonden en hoe de gemiddelde leeftijd nagenoeg constant bleef gedurende het hele verloop van de oorlog (22.7 jaar). Het onderzoek naar de politieke strekking van de vrijwilligers toonde aan dat vrijwilligers van de verschillende collaboratiebewegingen (met een duidelijk VNV-overwicht) zich gedurende het hele verloop van de oorlog geëngageerd hebben. Toch blijft het opvallend hoe bijna een derde van de Vlaamse Oostfronters verklaart niet tot een politieke partij te behoren. Ook dit gegeven moet ons er voor hoeden de werving door een al te politieke bril te bekijken. Enige voorzichtigheid is hier wel geboden vermits we niet weten hoe men aan deze gegevens kwam. Bijvoorbeeld : kreeg een VNV-sympathisant zonder lidkaart de aanduiding *Ohne Partei* naast zijn naam op de transportlijsten ?

Een uitgesproken verband bleek er wel te bestaan tussen verstedelijking en Oostfrontengagement. Zo wezen we erop dat in steden als Gent, Antwerpen, Brussel... de

stap naar de *Waffen-SS* wellicht kleiner moet geweest zijn dan in een dorp met om en bij de 1000 inwoners. Het is tevens opvallend hoe het merendeel van de vrijwilligers uit Antwerpen, Brugge, Genk, Brussel, enz… verklaart niet tot een politieke partij te behoren. Een grondig motivatieonderzoek bij de individuele Oostfronter zou hierin nog meer duidelijkheid kunnen brengen.

Een ander gegeven dat op zijn minst het gepolitiseerde beeld van de werving wat kan bijsturen, is de reconstructie van het maandelijks wervingsverloop. Zo kunnen we aannemen dat diegenen die via de arbeidskampen in Noord-Frankrijk in het voorjaar van 1941 in de *Waffen-SS* terechtgekomen zijn niet allemaal politiek gemotiveerde vrijwilligers waren.

Tenslotte viel het op hoe de wervingscijfers voor het Oostfront in Vlaanderen continu bleven stijgen, ook toen de oorlog voor Duitsland reeds verloren was. Dit scheen tegemoet te komen aan wat in de internationale literatuur over de Germaanse vrijwilligers in de *Waffen-SS* beweerd wordt. De stijgende tendens in de werving wordt er verklaard als zou er een massale uittocht van collaborateurs naar de *Waffen-SS* hebben plaatsgevonden. Die verklaring was reeds in strijd met eerder verkregen inzichten in het onderzoek naar de militaire collaboratie. Toch werd daarin de stijging van het aantal vrijwilligers niet erkend. Dit is inderdaad zo als men de werving in Vlaanderen op zich bekijkt. Die daling van het aantal vrijwilligers in Vlaanderen werd toegeschreven aan de werfstop van het VNV in de zomer van 1943. Zelf merkten we op dat die verklaring pas kan gelden vanaf het begin van 1944, als er inderdaad een forse terugloop van het aantal VNV-vrijwilligers merkbaar is.

Doordat men enkel de werving in Vlaanderen bekeek, en omdat men er de bronnen niet voor had, ontsnapte de werving van Vlamingen in Duitsland aan de aandacht van de vorsers. Die werving is namelijk bepalend geweest voor het stijgend aantal Vlamingen in de *Waffen-SS*. Vergelijkend onderzoek bracht aan het licht dat dit ook voor Wallonië het geval is. Een Belgische verklaring is daarmee gegeven. Of dit ook als Europese verklaring kan gelden, zal verder onderzoek moeten uitwijzen.

We wezen erop dat de ronselpraktijken en de druk die er in de arbeidskampen moet geweest zijn een rol kan gespeeld hebben. In ieder geval verdienen deze nieuwe aanwijzingen verder onderzoek naar het klimaat dat in Duitsland blijkbaar bepalend is geweest voor de dienstname van meer dan 1500 Vlamingen in de *Waffen-SS*.

* Kristof Carrein (°1976) is licentiaat in de nieuwste geschiedenis (RUG 1998). Hij werkt momenteel als wetenschappelijk medewerker op het Algemeen Rijksarchief in Brussel.

Bibliografie

K. Carrein, *Vlamingen in de Waffen-SS en het Vlaams Legioen. Een sociografie*, Gent, 1998. •– B. De Wever, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen-SS*, Tielt, 1984. •– W. Massin, *Limburgers in het Vlaams Legioen en de Waffen-SS*, Kortessem, 1991. •– H. W. Neulen, *An Deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, München, 1985. •– G. Stein, *The Waffen-SS. Hitler's elite guard at war 1933-1945*, Londen, 1966. •– B. Wegner, *Hitlers Politische Soldaten. Die Waffen-SS 1933-1945. Studien zu Leitbild, Struktur und Funktion einer nationalsozialistischen Elite*, Paderborn, 1982.

Archieffondsen

SOMA, *Fürsorge- und Versorgungsamt der Waffen-SS "Ausland". Dienststelle Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Flandern und Wallonien IIW (FVW-SS en Füoff), 1372/1 en 1372/3.*